

HÆRVEJENS HISTORIE

-i cykelhøjde

Frede Lauritzen

Forord:

Cyklen pumpes

Gennem flere år har vi talt om at cykle langs den gamle hærvej fra Viborg til Slesvig. Nu (juni 1996) er det blevet alvor. Det er en tur på ca. 300 km, men den kan være væsentlig længere, alt efter hvor mange afstikkere du tager ud til historiske minder og andre seværdigheder, og dem findes der et utal af langs hele ruten.

Når man begiver sig ud på en længere cykeltur, er det vigtigt, at materiellet er i orden, så vi havde investeret, i form af gensidige julegaver, i nye solide cykler med 7 gear, ur, kilometertæller, triptæller og speedometer. En væsentlig modernisering siden væltepeteren eller velocipede blev opfundet i 1818.

Det skal da også straks indrømmes, at cyklerne ikke helt står i harmoni til den fortid, vi skal ud og snuse til. Vigtigt er det også med et par cykelshorts med indlagt skumgummi til at skåne den legemsdel, der har kontakt med sadlen, for os var dette i hvert fald en god ide, som vi nødigt havde undværet. Meget skal man endelig ikke tage med på turen, men dog så meget tøj at man er forberedt, hvad enten det bliver kulde, blæst, sol eller regn. Der er udgivet 3 specielle kort over ruten fra Viborg til grænsen og en fra grænsen til Slesvig med såvel vejbeskrivelser som historiske beskrivelser, de er absolut uundværlige, i hvert fald hvis man ønsker, at turen skal blive en historisk oplevelse. Foto, papir og pen er nyttig for at samle oplevelserne op. En lygte kan være nyttig, passet skal med, men også et kompas er rart, hvis du skal pejle dig frem til en runesten, og solen ikke er på himmelen. Et par cykeltasker til hver var rigeligt til vores udstyr, men det skal dertil siges, at vi ikke udover læskedrik, frugt og chokolade havde proviantering med, ej heller teltudstyr.

På biblioteket finder du metervis af litteratur om Hærvejen og dens historie, der i århundreder har fascineret historikere og forfattere, så noget nyt kan vi næppe lægge for dagen.

Men alt hvad vi har set af læseligt materiale, har altid været i retningen fra Viborg til Slesvig. For at denne historie skal være lidt anderledes, bliver den spejlvendt nemlig med start i Slesvig og retning mod Viborg. Historien er skrevet ud fra, hvad vi med egne øjne har oplevet, og hvad vi har læst, men fantasien er også med som passager. Egentlig ville jeg ha' skrevet historien i runer, men min Pc'er besidder ikke disse tegn, så jeg nødsages til at bruge de lidt mere kendte tegn, som kaldes alfabetet. Forhåbentlig finder du fortællingen spændende, lærerig og overskuelig, men der er mange ting at få med.

Velkommen med på turen

Hanne og Frede Lauritsen

Danske tidsaldre

For at have en rimelig fornemmelse af hvor langt vi er tilbage i tiden, hvis der nævnes stenalderen, bøllingtiden eller middelalderen, er der her en oversigt. Alle årstal er set ud fra danske forhold, idet andre årstal gælder, hvis vi er i Grækenland, Rom eller det Nære Østen.

Old stenalder	1.900.000 f.Kr.til	8.300 f.Kr.
herunder Bøllingtiden	10.500 f.Kr.til	10.000 f.Kr.
Ældre stenalder	8.300 f.Kr.til	4.000 f.Kr.
herunder Klosterlundkulturen	7.500 f.Kr.til	7.000 f.Kr.
Yngre stenalder	4.000 f.Kr.til	1.800 f.Kr.
Ældre bronzealder	1.800 f.Kr. til	1.000 f.Kr.
Yngre bronzealder	1.000 f.Kr.til	500 f.Kr.
Førromersk (ældre) jernalder	500 f.Kr.til	0
Romersk (ældre) jernalder	0til	400 e.Kr.
Germansk (yngre) jernalder	400 e.Kr.til	800 e.Kr.
Vikingetiden (yngre jernalder)	793 e.Kr.til	1.066 e.Kr.
Middelalderen	1.050 e.Kr.til	1.536 e.Kr.
Reformationen	1.536 e.Kr.	
Enevælden	1.660 e.Kr.til	1.849 e.Kr.

Haithabu

Det dufter af fortid her langs sydsiden af Slien, ud til det der i vikingetiden var Nordens største by med flere tusinde indbyggere. Handelens knudepunkt i Nordeuropa som forbindelsesled mellem østersølandene og nordsølandene var her i Hedeby eller Haithabu, som byen dengang hed. Netop her ved foden af den jyske halvø er der kun 30 km mellem havene. Varerne blev fragtet med skibe fra Østersøen op ad Slien, blev omlastet på vogne og bragt til Hollingstedt an der Treene, en strækning på 15 km og herfra videre ad Treene floden med skib til Nordsøen og videre til sin bestemmelsehavn. Der blev handlet med pelse, slaver, salt, smykker m.m. Hedeby havde foruden sine mange handelsfolk og fiskere også ry for dygtige håndværkere. Overalt sås bissekræmmere som var omvandrende handelsfolk fra det meste af Europa.

Vi befinder os på gammel dansk grund, helt frem til 1864 gik den danske grænse langs Ejderen 20-30 km længere mod syd. En grænse der blev godkendt helt tilbage i 811.

Det ældst daterede, man har fra Hedeby, er trærester fra 783, men byen blev først i løbet af 800-tallet til datidens storby. I dag er der kun minderne. Vest for Hedeby står Skardestenen en flot runesten rejst af Svend Tveskæg. Indskriften lyder: "*Sven konge satte sten efter Skarde, hirdmand sin, som var draget vesterpå, men fandt døden ved Hedeby.*" Runesten såvel som andre fortidsminder blev ikke sat i en afsides krog, men på strøg hvor alle kunne se dem. Harald Klak, der var dansk konge 812-13, førte Ansgar til Hedeby i 826 og Ansgar fik i 848 kongelig tilladelse til at bygge en kirke i Hedeby.

Byen blev flere gange erobret og var skiftevis på danske, svenske og tyske hænder.

Midt i 1000-tallet brændte de norske vikinger under Kong Harald Haarderaade byen af, det blev Hedeby's endeligt, den rejste sig aldrig igen, men overfor på den nordlige bred af Slien blomstrede herefter Sliastorp op, den by vi i dag kalder Slesvig.

Danevirke

En betydende handelsby var altid udsat for angreb af fremmede magter, derfor byggede man ved hjælp af slaver, forsvarsvolden Danevirke som betyder "*danernes værn.*" Indtil 1970 var man af den opfattelse, at Danevirke var bygget af Gorm den Gamles dronning Thyra. I dag

ved vi ved hjælp af den nye kulstof-14-metode, at voldene, der tilsammen har en længde på 30 km er bygget over en årrække og er væsentlig ældre de ældste helt præcis fra 737. Men mange andre danske konger har bygget videre på forsvarsvoldene Gudfred i 810 og Harald Blaatand i 985. Voldene var bygget som værn mod fjender fra syd, derfor var de et dårligt værn overfor de norske vikinger, der jo angreb fra nord og så skammeligt brændte Hedeby af. I middelalderen blev volden igen udbygget først af Kong Magnus i 1134 og herefter af Kong Valdemar den Store, der var konge i Danmark fra 1157-82, han lod volden forsynes med en 2 m høj, 7 m bred og 4 km lang murstensmur. "Valdemarsmuren" er et af klenodierne i det samlede udendørs museumsanlæg, hvoraf endnu nogle meter er bevaret trods hårdt angrebet af træbeplantninger, der uforståeligt nok ikke er fjernet. Kong Valdemar er berømt for denne mur, og så er det jo næsten synd at til at pille glorien af ham ved at fortælle om den Kinesiske Mur 3-5 m bred, op til 16 m høj og ca. 6000 kilometer lang bygget i 3. årh. f.Kr., så det vil jeg undlade. Men det snakker vi nærmere om, når vi når frem til en kinatur.

Det var Kong Valdemars ven og rådgiver Absalon, der sørgede for, at Saxo skrev den første danmarkshistorie. Saxo skrev her, at volden var bygget af dronning Thyra. Nu må vi jo huske, at Saxos danmarkshistorie, der er skrevet fra 1200-1220, er et bestillingsarbejde, hvor skribenten i en vis udstrækning skriver det, som bestilleren gerne ser, nogle gange på bekostning af de faktiske forhold, det ses der flere eksempler på også andre steder i Saxos danmarkskrønike "*Gesta Danorum*," som han skrev på latin. Titlen betyder "*danernes bedrifter*," så allerede i titlen aner man det heroiske. Først i 1575 blev danmarkskrøniken oversat til dansk af Anders Sørensen Vedel. Retfærdigvis skal dog også nævnes at kontrolmulighederne dengang, researcharbejdet som det så fint hedder i dag, ikke tilnærmelsesvis var, som de er i dag.

Også i 1861 blev Danevirke forstærket til den forestående krig mod Preussen og Østrig, en krig der efter Danmarks provokation var uundgåelig. Men med en dårlig udrustet dansk hær på 35-40.000 mand overfor 38.000 veluddannede og disciplinerede preussere med pikkelhjelme samt 22.000 festlig klædte østrigere alle med moderne udrustning havde Danmark ikke en chance trods sin Danevirke, der blev rømmet natten mellem 5. og 6. feb. 1864. Vi tabte som bekendt den korte og hårde krig, og Danmarks grænse blev frem til 1920 rykket op til Kongeå. (Læs herom i historien om de slesvigske krige). I slutningen af Anden Verdenskrig udbyggede tyskerne igen volden, den skulle nu beskytte mod engelsk invasion fra nord, herved ødelagde de en del af den gamle vold. Gennem alle årene er området derudover blevet brugt til en årlig militærmanøvre.

Danevirkegården

er et museum om Danevirke, og ligger ved Røde Kro i hjertet af Danevirke. Her skildres forsvarsanlæggets historie med plancher og kort. På et kæmpekort vises Margrethevolden, Nordvold, Hovedvold, Krumvold, Dobbeltvolden, Buevolden, Forbindelsesvold, Kovirke og Østvold. Man får en god fornemmelse af voldenes størrelse i forhold til hele landområdet. En vandretur på en eller flere af voldene hører med til den totale oplevelse.

Wikinger Museum Haithabu

vikingemuseet i Hedeby der åbnedes 1985 ligger tæt ved det historiske sted. Allerede når man ser museets syv bygninger, der ligner kølen af vikingskibe, fornemmer man, at her er noget særligt. Museets indhold viser og beskriver de arkæologiske fund af skibe, bygninger, runesten, redskaber til håndværk, fiskeri og landbrug, tøj, smykker, husgeråd, husdyr, ernæring m.m. Den viser det på en ualmindelig god og forståelig måde, så man efter en grundig rundgang og studering af modeller og plancher næsten kan se og fornemme datidens samfund for sig i så stor grad, at når man går udenfor, spejder man op ad Sliens vande, om

ikke der skulle komme endnu et vikingskib med 50 roende vikinger. I haven har man sået hirse, der var en af datidens væsentlige fødemidler. Vikingemuseet er et i særklasse særdeles godt museum, hvor vi lærte rigtig meget, og så kan alt også læses på dansk. Det ku' da også bare mangle andet.

Sliastorp

Efter Hedeby's undergang blomstrede Sliastorp eller Sliaswik op lige overfor på den nordlige side af Slien. Første gang man hører om Sliastorp, som i dag kaldes Slesvig er i året 804. Byen er dansk helt frem til 1864, og derfor naturligvis også spækket med danske minder. Her udnævntes Knud Lavard til grænsejarl i 1115. En mere dramatisk hændelse skete 25. juni 1134, Kong Niels blev dræbt i Torvegade af slesvigborgere som hævn over mordet på Knud Lavard i 1131.

Som den første danske by fik Slesvig i 1200 stadsret, det vi i dag kalder købstadsrettighed. I 1218 lod Valdemar Sejrs søn Valdemar den Unge krone. Igen skete der noget drastisk, 10. aug. 1250 lod hertug Abel sin bror Kong Erik Plovpenning henrette på Slien. Slesvig var besat af holstenerne i 1422, hvorefter Erik af Pommern belejrede den besatte by. Byens fiskere fik i 1480 af kongen eneret til sildefiskeri på Slien. Slesvig Fajancefabrik fabrikerede sit berømte rokokofajance fra 1755-1814. En del af det kan ses på Gottorp Slot og på Slesvig Bymuseum. Peter Hiort Lorenzen den store politiker og købmand talte dansk i Slesvigs stændersal 11. nov. 1842, og han: "*Taledansk og vedblev at tale dansk,*" hvad der gjorde ham udødelig. Bag domkirken ses det gamle rådhus. Påskeslaget i Slesvig 23. april 1848 blev en blodig dag i Første Slesvigske Krig. Trods tapper modstand tabte de under 10.000 danske soldater til en knusende overmagt på omkring 35.000 mand. Overgeneralen under Anden Slesvigske Krig 1864 Christian de Meza boede på Gottorperweg 4 i Slesvig. Det var ham, der med sine 72 år kaldtes en hypokonder, der var mere sproglærer end officer. På hjørnet overfor Skandia hotel står en stor mindesten fra 1864, dengang var der ikke nogen særlig danskhed i Slesvig. På grund af flytningestrømmen efter Anden Verdenskrig voksede Slesvigs indbyggertal i 1945 fra 23.000 til 36.000. I dag har Slesvig 27.000 indbyggere. Vi overnattede i Slesvig på Hotel Hohenzollern, en typisk tysk kro med et stort udvalg af ølkrus i baren.

Slesvig Domkirke

I 948 blev Slesvig stiftsby og bispesæde, men først i 1020 indvies Slesvig Domkirke, Sankt Petri, der fremtræder i romansk stil. Gennem flere omgange har domkirken gennemgået omforandringer og tilbygninger, og efterhånden er stilen blevet afløst af den gotiske, senest i 1894 da det 107 m høje tårn blev bygget. Frederik I's gravmæle står også her i domkirken. Det som Slesvig Domkirke er mest kendt for, er imidlertid Brüggemanns alter. Billedskærer og billedhugger Hans Brüggemann og hans syv svende har skåret alteret i Husum i årene 1514-21. Først har det stået i Bordesholmer Klosterkirke, og i 1666 kom det til Slesvig, og har bortset fra en periode under Anden Verdenskrig stået på den samme plads i Slesvig Domkirke. Alteret er intet mindre end et vidunder. Skåret i eg, 12,60 m højt og 7,14 m bredt. Alteret indeholder 386 forskellige figurer, der skildrer Jesus lidelses historie. Figurene er i 1500-tallets klædedragter og umalede, kun øjeæblerne er malet sorte. For nærmere at kunne beundre det helt usædvanlig flotte arbejde, er det en god ide at have en kikkert med. Området lige omkring domkirken synes at ligge højere end kirken, det skyldes, at de omkringboende har smidt alt affald stort set lige uden for døren, det var dengang helt almindeligt, der var jo ikke noget der hed kommunal renovation. Gennem flere hundrede år kan dette godt give et par meter i højden. Vi ser præcis det samme ved Ribe Domkirke endda mere markant. Hans Brüggemann har også træskærerarbejder stående i Husum og i Haderslev Domkirke.

Gottorp Slot

I bunden af Slien finder vi Gottorp Slot. Tidligere en middelalderlig bispeborg fra 1167. Her blev der opkrævet told af heste og stude, men gæstfrie og flinke har de også været for som abbed Nicolaus har nedfældet: "*Klerk og Pilegrim skal ej svare Told af den Hest, som han rider.*" Fra 1268 har borgen været residens for den slesvigske hertug, der har fortsat opkrævningen. Nuværende Gottorp Slot er bygget i årene 1698-1702 af hertug Friederich III. Det fortælles, at den livstrætte Christian VII døde på Gottorp Slot i 1808 af bar forskrækkelse, da spanierne marcherede forbi mod Koldinghus. Og her fødtes også prins Christian den senere Christian IX den 8. april 1818.

I dag er slottet indrettet som museum med fornemme samlinger af møbler og kunst tilbage til 1100-tallet harmonisk præsenteret i slottets mange smukke rum.

Nydamhallen er slottets tidligere ridehal, her vises en lang række mosefund fra Nydam Mose, som er Danmarks mest berømte offermose ved Sottrup på Sundeved (halvøen mellem Åbenrå Fjord og Flensborg Fjord) og fra Torsbjerg Mose på Angel (halvøen mellem Flensborg Fjord og Slien). Fundene stammer fra den ældre jernalder. Det mest betydende fund er Nydambåden den er 22,84 m lang, 3,26 m bred og 1,02 m dyb. Den er bygget af egeplanker, og er det ældste søgående fartøj, der overhovedet er fundet. Båden har været uden sejl, men med plads til et mandskab mellem 45 og 48, hvoraf 36 har været roere. Beklageligvis var Nydamhallens museum lukket, da vi besøgte stedet grundet en større restaurering. Så vi måtte nøjes med at kigge ind ad vinduerne.

Vi har allerede set og oplevet meget, skønt vi endnu næppe har kørt over 20 km. Historien er meget kompakt her omkring Slesvig, men vi skal nordpå.

Hærvejen - en tusindårig vej

Hærvejen er den mest almindelige benævnelse i Danmark for den gamle hovedfærdselsåre i Jylland, der i virkeligheden er den sidst brugte udgave af en formentlig 4-5.000 år gammel rute. Langt op i middelalderen har den været Jyllands vigtigste hovedvej fra Danevirke og Slesvig, hvor verdenshandelen mødtes i syd til det mægtige Viborg landstingets by i nord. Først er færdselen sket til fods, senere til hest og endelig i køretøjer af varierende art efterhånden som disse har udviklet sig. Vejen gik ganske vist længere både syd for Slesvig og nord for Viborg og blev brugt som en hovedrute også for de mange biveje, der stødte til undervejs.

Hærvejen har haft mange andre navne Alfarvejen, Adelvejen, Alvejen, Pilgrimsvejen, Vikingevejen, Kongevejen og gammel Viborgvej. Nord for Kongeå hed den Studevejen og syd for Kongeå hed den Oxevejen. Når vi i Slesvig spurgte om, hvor Hærvejen gik, blev der rystet på hovedet, men rettede vi navnet til Oxevejen, så vidste alle straks besked. Hærvejen var i middelalderen en almindelig benævnelse for en hovedfærdselsåre, et navn der klang af våben, når de kæmpende hære drog frem. Men selv om der også har gået hære på disse veje, har dette i forhold til den almindelige fredelige trafik kun været ganske beskedent. Det var handelsfolk, der drev deres stude til de store markeder sydpå, heraf navnene Studevejen og Oxevejen. Og det var ikke ubetydelige mængder kvæg, der passerede - op mod 50.000 stk. om året. Det kunne også være svin, får eller gæs. Det skete også, at der kom vogne, indrettet som kar med ål fra limfjordsegnene, dengang var der nemlig rigtig mange ål i Limfjorden. Men på et område var alle transporter ens, det var altid levende dyr, for det var den eneste måde, hvorpå man kunne levere friske varer. Hundreder af år før køleskabet blev opfundet. Skulle et spor på Hærvejen være blevet pløret grundet regn, så lavede man blot et nyt spor ved siden af det gamle, det var der ingen, der havde ondt af, for strækningerne var almindinger dvs., at det var uopdyrkede arealer, der måtte bruges af enhver. På den måde blev

der visse steder lagt adskillige spor ved siden af hinanden. Andre trafikanter var adelen og de kongelige, der drog på visit og ud for at se de store byer, heraf navnet Adelvejen og Kongevejen. Og så var der skarer af pilgrimme de bodfærdige vandringsmænd i bøn. Almindelige mennesker kom sjældent udenfor sin syssels grænser. Jylland var inddelt i 14 sysler, de kan sammenlignes med vore amter. Navnet bruger vi stadig i Vendsyssel og Hardsyssel. Selve fundamentet til vejen er faktisk færdigbygget for 15.000 år siden, da sidste istid med sin isrand har dannet den jyske højderyg, også det vi kalder vandskellet, for netop her løb åerne til hver sin side. Smeltevandet har aflejret frugtbart lerjord på østsiden af højdedraget og dannet de østjyske fjorde. På vestsiden blev der mere fladt med sand og grus. Vandløb og sumpdrag var netop de vejfarendes problem, for broer var dengang meget fåtallige. I bedste fald var der en spange altså kort og godt en planke, nogle steder var der vadesteder, hvor man havde udlagt kampesten, så man nogenlunde tørskoet kunne komme over.

Her på højderyggen var vejen mest farbar heraf navnet Alfarvejen, et navn som dog også menes at betyde "*ad den vej adelen fo'r.*" Alvejen er rimeligvis en sammentrækning af adel, men kunne selvfølgelig også være fordi, alle kunne færdes her.

Allerede i Knytlinga-Sagaen som er en saga om Gorm den Gamles far Hardeknuds ætlinge, ikke at forveksle med den Hardeknud der var Danmarks konge fra 1035-42. Her hører vi at Knud Magnusson samlede tropper i Slesvig og mødte sine modstandere i Viborg. Knud II den Hellige flygtede fra de oprørske jyske bønder helt fra Vendsyssel ned gennem landet over Viborg til Slesvig. Grunden var, at han gjorde krav på almindinger de uopdyrkede arealer, men dette gjorde bønderne og høvdingerne oprør imod. Det endte med, at de myrdede Knud, hans bror Benedikt og deres 17 hirdmænd med spyd i Sct. Albani kirke i Odense i 1086.

Den islandske abbed Nikolaus skrev i 1160, at ruten fra Viborg til Slesvig tog 7 dagsrejser, til en dagsrejse beregnede man 5 mil. Saxo beretter også om årelange borgerkrige i Jylland i 1100-1200-tallet, der fremrykkede på hovedruten mellem Danevirke og Viborg.

De øde strækninger var ikke altid trygge, "*æ kjæltringer*" huserede her, det var tatere, tiggere, stimænd og voldsforbrydere. Det er ikke kun i vore dage, vi har autonome, der har altid været banditter i Danmark. Man regnede med, at der omkring 1800-tallet var der 60.000 i landet af disse grupper. Et eksempel er Lange Margrethe, der havde 14 børn, hun blev dømt i Ringkøbing Ret i 1792 og sat i Viborg Tugthus. Det er hende, der blev model til Carit Etlars Kulsoen i Gjøngehøvdingen.

Efter Slesvig krigene 1848 og 1864 mister hærvejen sin færdselsmæssige betydning. Nye veje og broer blev bygget, og jernbanenettet var stærkt på vej.

Vejsten

Valpladser, voldsteder, gravhøje, runesten, ja, mange mindelser er placeret langs de gamle ruter. Mindelser der hver for sig fortæller deres historie. Langs vejene bemærker vi flere steder, specielt i det sønderjyske, lange rækker af vejsten som med 20-30 skridts afstand, står for at markere ruten, det var ofte udflækkede granitstøtter i et par alens højde, men kunne også være almindelige kampesten. Specielt om vinteren havde disse markeringssten stor betydning for de vejfarende, hvor retningen let kunne forsvinde udover de lange øde strækninger.

I 1683 blev der opsat milepæle langs kongevejene, de første var træstolper, dem er der ingen bevaret af, senere blev de af sten. Det var altmuligmanden Ole Rømer (25/9 1644-19/9 1710), der stod bag opmålingen. Ole Rømer var videnskabsmand, fysiker og astronom. Han opdagede lysets bevægelse, "*lysets tøven*" som han kaldte det, og bestemte dets hastighed til 225.000 km pr. sekund. Derudover var han politi- og førsteborgmester i København,

professor ved Kbh. Universitet og direktør på observatoriet i Rundetårn. Han opfandt meridiankredsen og ækvatorialen. Det var også ham der indførte nyt vægt-, mål- og matrikelsystem, regulerede vandforsyningerne i hovedstaden, forbedrede gadebelysningen, oprettede brandvæsen og vægterkorps, indførte den gregorianske kalender i Danmark og Norge og tegnede Versailles fontæner for "*Solkongen*." Og så byggede han videnskabelige instrumenter. Så han må med rette kunne kaldes for altmuligmand. Ved Vestskoven udenfor København findes et museum, der fortæller om en af vort lands største personligheder, der er kendt langt ud over landets grænser. Af negative gøremål kan nævnes, at han var meget involveret i tidens slavehandel.

Det var milestenene vi kom fra. Opmålingen for at få placeret milestenene skete ved hjælp af en milevogn, en trillebørlignende vogn med et tællehjul. En dansk mil er 7.532,48 m. For hver mil blev der sat en stor og flot tilhugget sten, der fortalte, hvor mange mil der var fra et bestemt udgangspunkt. For hver 1/4 mil blev en mindre sten sat, den første med et boret hul den næste med to og den tredje med tre borede huller. Efter indførelse af metersystemet i 1875 blev milepælene afløst af kilometersten, men enkelte af milestenene står stadig tilbage som kulturminde. Læs herom i Lolland-Falster & Møn i cykelhøjde.

Metersystemet er for øvrigt også interessant, 1 meter svarer til 1/10.000.000 del af afstanden fra nordpolen til ækvator. Et system som også Napoleon var involveret i. Ja, det var vel faktisk ham, der opfandt det.

Nordpå

Følg videre med mod nord ad Hærvejen, hvis navn lyder som en fanfare af trompeter, og du vil få mange flere oplevelser på den dramatiske livslinie. Vi vil træde med ærbødighed i de udslidte spor på de glemte veje. Overleveringer der ikke blot rummer et stykke jyllandshistorie, men et stykke danmarkshistorie gennem tusind år.

Næppe kan vi finde et mere historisk sted at vende næsen mod nord end her ved Danevirke, Røde Kro, som gennem århundreder har været et vigtigt knudepunkt. Netop her skærer Hærvejen fra syd Danevirkes Nordvold, den eneste åbning i den lange fæstningsvold, hvor rejsende kunne komme videre. Her skaffede kroen hvile og vederkvægelser, mens der skulle svares kvægtold. Stedet har gennem årene fået mange navne "*Wieglesdor*," "*Vigledsdor*," "*Kampskarens port*," "*Hærporten*" eller "*Europas port*." Uanset navnet var der en effektiv kontrol af al færdsel. I fredstider gav det en god indtægt, og i ufredstider var porten stærkt besat. Bestikkelse er også forekommet, i 1156 bestak Svend Grathe og Henrik Løve vagten til at åbne porten. Denne troløshed blev af ærkebiskop Hartvig af Bremen vurderet til døden, så forræderen blev sammen med hans uretfærdige mammon klynget op endda i samme strik til skræk for ligesindede. Her sydvest for den nu udtørrede Danevirke Sø står vi, i døren som er Nordens vej til kulturens hjemstavn i det sydlige Europa. Men vi vender næsen mod nord.

Isted

Det største slag Danmark nogensinde har deltaget i, var slaget på Isted Hede 8 km nord for Slesvig. Det var 25. juli 1850 kl. 3:30. General Kroghs 37.500 danske soldater sejrede over 26.800 slesvig-holstenske oprørere i et blodigt opgør. Slaget kostede 1000 faldne danske soldater livet.

Et museum ved Isted fortæller om Første Slesvigske Krig.

Som et minde om de faldne i Istedslaget skabte billedhuggeren Herman Wilhelm Bissen (1798-1868) i 1859-60 Istedløven et bronzemonument, fremstillet af omsmeltede gamle bronzekanoner fra Tøjhuset. Statuen blev rejst 1862 på Sankt Marie Kirkegård i Flensborg, hvor der ligger mange ofre fra Istedslaget. Efter at Danmark havde tabt Anden Slesvigske Krig, blev statuen af preusserne ført til Berlin feb. 1864 som et trofæ og i 1866 opstillet i

Berlins Tøjhus. I 1879 blev Istedløven flyttet til kadetakademiet. Efter Tysklands nederlag i Anden Verdenskrig hjembragte Henrik V. Ringsted igen statuen til dansk jord, ved at overdrage den til Christian X der i 1945 fik den opstillet i Tøjhusmuseets gård i København. Og tænk - nu er der tyskere, der bilder sig ind, at de vil have Istedløven igen. - - - nej, siger jeg bare.

Lyrschau

Kun et par km længere nordpå finder vi i Lyrschau en mindelund med sten både for ofre fra Første Slesvigske Krig 1848-51, Første Verdenskrig 1914-18 og Anden Verdenskrig 1939-45.

Poppostenen

Endnu fem km længere mod nord og du er 1000 år tilbage i tiden. Lige syd for Poppolz ved Helligbæk nogle hundrede m fra vejen står dåbsstenen en flot stendysse til minde om, at her havde missionæren Poppo døbt Harald Blaaland i 960.

Altså lige her starter kristendommens historie i Danmark. Forhistorien er, at missionæren Poppo, der senere blev biskop i Würzburg, havde overbevist Harald Blaaland om kristendommens rigtighed ved at bære jernbyrd dvs. at tage en gloende handske på hånden uden at få men' heraf. Hændelsen er for øvrigt gengivet på alteret i Tamdrup kirke ved Horsens. Det er helt op til dig, om du tror på den historie, jeg er tilbøjelig til at kalde den for en skrøne.

Oversø

Her findes en romansk kirke fra 1100-tallet, som har ligget ved oksevejen. Dens 2 m tykke kampestenmure med skydeskårsagtige vinduer fortæller om, at den lokale befolkning i ufredstider har brugt kirken som en forsvarsborg. Vi er nu 10 km syd for Flensborg.

Historischer Krug

Selv om cykelturen i afstand endnu ikke har været så lang, så har vi de seneste km holdt udkig efter muligheden for en let frokostproviantering. For et par km siden viste et knivgaffel skilt fra. Vi fulgte pilen en kilometers vej til højre, så kom der en ny pil, der igen viste til højre, og denne gang stod der 2 km, så blev vi mopsede og vendte om. Man tænker trods alt lidt anderledes med en brødmotor end med en benzinmotor. Men en ekstra oplevelse gav det alligevel ud over kondien. I vejgrøften netop hvor vi vender, får vi øje på en gravsten, det er en østrigsk soldat, der i krigen 1864, er faldet her. Senere på turen ser vi flere gravsten placeret på steder, man ikke forventer, det minder os om, at vi just befinder os midt på den gamle slagmark.

Vel tilbage på hærvejsruten ser vi to km fremme en særdeles flot og idyllisk kro.

Historischer Krug er kongelig privilegeret af Frederik VII i 1851. Kroen stammer helt tilbage fra 1519. Den har ydermere fungeret som lazaret under de slesvigske krige. Kroen er luksus til fingerspidserne, original kunst på væggene, skillerum af vinreoler der ved nærmere eftersyn indeholdt flere årgange af Mouton Rothschild til 320 DM. for én flaske, det er den vi kalder "husets vin" hjemme hos os. Lidt blær har man vel lov til. Du kan også få en Yquem 1985 1. Cru til 595 DM. Vi nøjes med en velskænket fadøl, det er trods alt lidt blasfemisk at drikke Yquem kl. 13, og Moutonen den er vi jo så vandt til. Øjet farer ned over menukortet for at finde noget under 100 DM. Ikke let - men det lykkes, der står noget med en suppe samt matjesfilet og biksemad, det snupper vi. Men beklageligvis blev det bortset fra suppen bestemt også derefter.

Moralen må være: Du skal ikke gå ind et fint sted for at købe det billigste, det bryder de sig ikke om. Stativet, der står med aviser som service for gæsterne, har udover en enkelt tysk avis kun engelske, franske og italienske magasiner.

Jeg spurgte, om ikke de havde Ringkjøbing Amts Dagblad, tænk det havde de helt bestemt ikke. Gæsterne er i stiveste puds, damernes makeup og frisure er som klippet ud af Live Magasin. En dame, der sidder skråt overfor os, har et unikt, kostbart og for øvrigt meget smukt halssmykke, bortset fra smykket er der absolut ingen grund til at give hende flere stjerner. Vi nød stedets miljø ganske væsentlig mere end stedets menu, der smagte som en blanding af ulk og ensilage. Men skønt var det at blive lagt mærke til. Vores påklædning var ellers helt perfekt gummisko, cykelshorts, T-shirts, - næsten rene og kun lidt svedige.

Sankelmark

Efter danskernes rømning af Danevirke 5. feb. 1864 kom det til en større træfning her 7 km syd for Flensborg lørdag 6. feb. 1864. Op mod vejen lige før byen Sankelmark bliver vi igen mindet om dette slag. På østsiden af vejen på en høj skråning står et højt nærmest obeliskagtigt, men alligevel lidt klodset mindesmærke for faldne østrigere. Herfra ser vi skråt overfor på modsatte side af vejen en mere harmonisk mindesten for faldne danskere. Og sandelig kun 200 m fremme også på vestsiden af vejen er der endnu en stor flot sten, den står som et minde om faldne, både danskere og tyskere, hvordan de så end er blevet enige om det. Alle tre steder optræder hver for sig som en lille mindelund, og alle tre steder er det den skæbnesvangre dato 6. feb. 1864. Billedet danner sig for vort indre, vi står midt på slagmarken i det kuperede terræn, tilsået med faldne soldater. Danskere i deres nye flotte blå uniformer, festligt klædte østrigere og preussere hvis pikkelhjelme ligger spredt mellem ligene. Blodige sabler, bajonetter, feltflasker, to m lange geværer og faner ligger overalt. Den styrke der udstråles af en hær med flotte, rene uniformer, velpudset udstyr, en viljefast holdning og et energisk blik i øjet der får enhver til at tænke stort, alt dette var væk, ændret til iturevne klæder pløret af blod, udstyret der fuldstændig har mistet sin glans. De døde med deres tomme blikke mod os, det var dem der var de heldige. De lidende skreg efter hjælp med blikke af rædsel, forfærdelse, angst og håbløshed.

Alt er et ragnarok, vi bli'r så stille. Når man så tænker på, hvor meningsløst denne krig var, for ikke mange krige på denne jord har været mere meningsløse end netop de slesvigske krige, hvor alt med lidt kløgt og klogskab kunne være ordnet i mindelighed, hvis blot danskerne havde villet. Men det ville danskerne ikke. Det er bestemt ikke her, man står og er stolt af at være dansker. Men det er her, vi ser konsekvenserne, der brænder sig fast som en collage på vores nethinde.

Jaruplund

En dansk højskole startede her i 1950 for at fremme danskheden i Sydslesvig.

Flensborg

Byen opstod i 1200-tallet anlagt omkring borgen Flens. Af seværdigheder har Flensborg fire gamle kirker, St. Nikolaikirken, St. Johannis, Sankt Marie Kirche og den danske Helligånds-kirke fra 1380. En gammel kirkegård med faldne fra slaget ved Isted. Nørreport (Nordertor) byporten fra 1500-tallet med kamtakket gavl der er byens vartegn. Søndertorv med gammel bymur. Neptunbrønden, skibsmuseum og bymuseum med bl.a. flotte møbler.

Glücksburg (Lyksborg) Slot, der ligger ved Flensborg Fjord, er et arkitektonisk mesterværk. Herfra stammer det danske, norske, græske og engelske kongehus. I 1800-tallet var slottet de danske kongers sommerresidens. I dag er her museum. Frederik VII døde 15. nov. 1863 af rosen på Glücksburg Slot. Byen Flensborg er centrum for det danske mindretal i Sydslesvig. Ved afstemningen i 1920 stemte 27.081 for Tyskland og 8.944 for Danmark, så nuværende grænse går nok det rigtige sted. I dag er Flensborg en betydelig handels- og industriby med knap 100.000 indbyggere.

Kupfermuhle

er det tyske overgangssted modsvarende det danske Kruså. Samtidig en landsby ved den smukke Kobbermølle Bugt. Det, navnet er mest kendt for, er imidlertid fabrikken Kobbermøllen, der blev anlagt af Christian IV i 1612 for at fremstille kobber- og messingplader til skibsbeslag og til tage. Der blev i 1635 opført arbejderboliger til fabrikkens arbejdere i lighed med Nyboder i København. Ja, de ligner endda lidt de charmerende gule bygninger i Nyboder. Virksomheden havde i 1700-tallet over 200 ansatte, og hørte da til blandt landets største virksomheder. Kobbermølleværket har været udsat for mangt og meget, brand, krig, statsbankerot og tvangsauktion, men har hver gang rejst sig igen, indtil det blev lukket i 1962. I dag er en del af bygningerne indrettet som museum. Gamle eksemplarer af kobberkedler eller andet husgeråd med det ægte kobbermøllestempel er i dag værdifulde antikviteter.

Nyhus

Borgen Nyhus Voldsted er bygget i 1300-tallet af den hollandske grev Claus som led i forsvaret af Flensborg. Borgen kom dog senere under kronen, hvorefter Erik af Pommern i 1400-tallet oprettede toldsted her. Han opkrævede otte skilling for hver okse, der passerede den gamle hærvej. Toldstedet fungerede dog kun i få år. Erik af Pommern det var ham, der var plejesøn af Dronning Margrete og blev afsat i 1439 og flyttede til sit gods på Gotland, hvor han ernærede sig som sørøver. Pudsigt at tænke på at en af vore konger endte sit liv som sørøver. Senere måtte han dog afgive godset til Christian I og flygte hjem til Pommern. Der er herfra, vi har udtrykket "*ad Pommern til.*"

Danskheden i Sydslesvig

Som tidligere nævnt har Danmarks grænse mod syd fra 811 til 1864 gået til Ejderen. Under de slesvigske krige afsløredes det, at befolkningens stemning i området var for en tilslutning til Preussen i Det tyske Forbund. Flertallet talte og tænkte tysk. Da de danske soldater i 1864-krigen trak sig tilbage, mærkedes det tydeligt. I Slesvig var befolkningen ikke venligt stemt overfor dem. Hvorimod tropperne fik et stort skulderklap i Flensborg i form af kaffe, øl og smørrebrød serveret af borgerne til de hungrige soldater. Denne detalje afslører mere end ord, at det var halsløs gerning at opretholde den danske grænse ved Ejderen, det ville fortsat have ulmet og på et tidspunkt brudt ud i oprør.

Det var danskernes egen dumhed, der var skyld i, at grænsen fra 1864 måtte flyttes helt op til Kongeå, selv om dem syd for var lige så danske som dem nord for, men det er der fortalt meget mere udførligt om i min historie om de slesvigske krige, som hermed anbefales.

Nuværende grænse, som vi fik 1920, var en realistisk grænse og tæt på det ønskelige.

Det vi i dag kalder Sønderjylland, hedder egentlig Nordslesvig, men det lød for tysk, derfor ændrede vi navnet til Sønderjylland. En ganske fornuftig disposition.

Grænseforeningen blev stiftet 1920, med det formål at yde økonomisk og moralsk støtte til danskere syd for grænsen. Foreningen har i dag i Danmark ca. 50.000 medlemmer.

Sydslesvigsk Forening blev stiftet allerede i 1843. I dag er den det danske mindretals folkelige og kulturelle hovedorganisation syd for grænsen. Den har hovedsæde i Slesvig og arbejder med følgende mange forskellige ting også indenfor sociale problemer. Kirken har 44 menigheder, der betjenes af 24 præster. Der er børnehaver, fritidshjem og skoler for at indlære børnene det danske sprog og dansk kultur. Forsamlingshuse til fremme af det sociale samvær samt kulturelle oplevelser i form af teater, foredrag og koncerter. Dansk bibliotek med mange udlånssteder ud over hele landsdelen. Flensborg Avis der er det danske mindretals egen avis med et dagligt oplag på 7000. Sydslesvigsk vælgerforening er

repræsenteret både lokalt og på Landdagen. Alene i Slesvig sidder der 5 medlemmer i byrådet, der i 1996 fik 2176 stemmer.

Kruså

Overgangen ved Kruså går hurtig på cykel, vi "*inderhaler*" en lang række frustrerede og neglebidende bilister. Mange ser arbejdsramte ud, ikke som om de skal på ferie og derfor tager tilværelsen med ro. Cykeltaskerne bliver ikke undersøgt for spiritus eller euforiserende stoffer. Tænk hvor mange millioner vi kunne have tjent, hvis vi havde haft de rigtige forbindelser. Men se så skulle vi jo også have haft en anden livsindstilling, så der er alligevel ingen grund til ærgrelser.

Kruså er et vandløb, der danner grænsen, samtidig er det en landsby på den danske side med 1500 indbyggere. På vestsiden af vejen ca. 500 m nord for grænsen står en kæmpesten i en charmerende mindelund, det er koncentrationslejr-fanger, der i taknemlighed har rejst den med et relief af Folke Bernadotte. Næsten direkte overfor står en statue også af Folke Bernadotte. Man ser næsten for sig de hvide busser med udsultede, forpinte, men befriede fanger fra Hitlers frygtede KZ-lejre. Folke Bernadottes initiativ og indsats har givetvis været en stor hjælp i de kaotiske dage omkring krigens slutning. Visse kredse af frihedsbevægelsen har dog senere stillet spørgsmål ved hans humor og person, men måske har det netop været hans måde at overleve på. Svenskerne indstilling til krigen og måske ikke mindst til jøderne bærer heller ikke den mest tiltalende glorie. Nordmændene har sat en bauta, som et minde om de danske hjælpetransporter, der hjalp tusinder af norske politiske fanger tilbage til deres land. En mindemur er rejst for faldne grænsegendarmer under Anden Verdenskrig. Der er også en sten til minde om Christian X's møde med sønderjyderne ved genforeningen i 1920. Det er en voldsom koncentration af historiske minder, der findes indenfor få hundrede meter her ved Kruså overgangen. Minder du burde dvæle ved næste gang, du passerer den hektiske grænse.

Gendarmstien

Grænsegendarmeriet blev oprettet 1838 som Holstenske Grænsegendarmeri og nedlagt igen 1864 efter, at vi tabte Anden Slesvigske Krig. Men genoprettet igen 1866 for at kontrollere ved Danmarks nye grænse langs Kongeå. Ved genforeningen 1920 blev korpset placeret ved den nuværende grænse. Opgaven var at bevogte landtoldgrænsen og kontrollere skibsfarten langs Flensborg Fjord, hvad den har gjort fra 5. maj 1920. Afpatruljeringen er foregået til fods i korpsets flotte blå uniformer frem til 1952, hvor korpset blev omdannet til et civilt toldgrænsekorp, der fortsatte afpatruljeringen frem til 1958. Herefter overtog politiet kontrollen med grænsen. Stien der gennem årene derved er fremkommet kaldes Gendarmstien. Fra Padborg til Kruså, langs Flensborg Fjord og Sønderborg Bugt er den stadig bevaret, og det er den strækning, vi i dag opfatter som Gendarmstien. Langs stien er der flere historiske levn.

Vest for Padborg ligger Frøslevlejren, der blev oprettet i 1944. Indtil 5. maj 1945 sad der her ca. 7000 danske fanger. Efter befrielsen 5. maj 1945 anvendtes lejren til landssvigere under navnet Fårhuslejren. Militæret overtog lejren 1949 og omdøbte den til Padborglejren.

Frøslevlejrens Museum oprettedes 1969, så stedet kan bevares for eftertiden som et minde om de skæbner, der her fandt sted. Ydermere er der også naturskole på stedet.

Øst for Padborg er der udsigt til Nyhus Voldsted.

Ved Rønsdam lidt nord for krydser Gendarmstien "*den krumme vej*," det er den oprindelige gamle vej, der udgik fra Hærvejen mod Flensborg.

Kruså Vandmølle er en betydende virksomhed, der har fungeret helt frem til 1964.

Øst for Kruså byggede Ansgars disciple omkring år 1000 et kapel ved Abrahamskilde, kilden tilskrev man en helsebringende virkning. Frederik VII drak af kilden en tidlig morgenstund, medens han betragtede solen. Men trods det er han dog død.

Lidt øst herfor er der udsigt til Kobbermøllen.

Mod syd har vi et yndet udflugtssted Kollund Skov, her møder du Højvandsstenen, der står til minde om efterårsstormen 1872, hvor vandstanden nåede 5,30 m over normal.

Skomagerhus er et eksempel på et villakvarterprojekt, der aldrig blev realiseret. Her er der en utraditionel grænseovergang, der har åbent på bestemte tider i sommerhalvåret.

Vi fortsætter forbi Kollund langs Flensborg Fjord, hvor vi ser Lille- og Store Okseø. Det var udfor Lille Okseø Dronning Margrete døde af pest på sit kongeskib 28. okt. 1412.

Ved Rønshoved ligger naturligvis Rønshoved Højskole, der blev oprettet som grænsehøjskole i 1921 efter genforeningen.

Lidt mod nordøst lå den middelalderlige Munkemølle en kornmølle under Glücksburg Slot. Møllen blev til sidst brugt som savværk, men brændte i 1945.

Vi passerer nu Rinkenæs og videre mod Gråsten.

Ved Alnor Strandpark ligger en kro, der har givet en sjov oplevelse. I 1850-erne mens gendarmerne endnu var i arbejde, kom disse i deres fine blå uniformer for at tilbringe en hyggelig aften på kroen. Reglerne sagde, at der kun måtte serveres til et bestemt tidspunkt, men da handelen disse aftener gik lystigt, fandt krokonen Kathrine det ubehageligt, at skulle lukke for ølsalget efter reglerne. Det klarede hun ved i al stilfærdighed at dreje uret en time tilbage, og så var alle glade.

Gråsten Slot, hvor Dronning Ingrid gennem mange år havde sit sommerresidens, er et barokt byggeri fra 1709, der kun 46 år efter opførelsen brændte i 1757.

Videre forbi Egersund mod halvøen Broager Land hvor der er så mange barske minder fra slesvigkrigene. Det bliver endnu mere, hvis du fortsætter mod Dybbøl og Sønderborg.

Ved Skelde Vig på sydsiden af Broager Land lå der i 1200-tallet en sørøverborg omgivet af volde og grave. Her frygtede man den røde Ons, der satte mange uskyldige fangers liv til i Skrækkehøjs skumle kældre.

Følger du selve stien fra Padborg og fortsætte helt til Sønderborg, kan du ikke klare det på en enkelt dag. Ikke alle steder kan der cykles, og strækningen er nok tæt på det dobbelte af vejstrækningen, som kun er 37 km.

Grænsesten

En morsom detalje. Langs grænsen står der grænsesten. I stenens top er der hugget en rille, det er samtidig en sigtelinie, der rammer nøjagtigt den næste stens tilsvarende rille. En linie trukket fra sten til sten fastlægger landegrænsen. Hver sten er nummereret, så alle positioner kan angives præcist.

Dybbøl

Ingen steder i Danmark er vort land i den grad mættet med krigshistoriske begivenheder, som netop her ved Dybbøl, Dybbøl Banke, Dybbøl Skanse og Dybbøl Mølle her på Sundeved midt imellem Vemmingbund og Alssund. Området var centrum i danmarkshistorien 1848-1864 og 1920. Kampe hvor vi under jubel har hævet Dannebrog, og kampe der endte i det absolutte mareridt. Christian X's møde med sønderjyderne 11. juli 1920 står som et af de bevægede øjeblikke i danmarkshistorien. Siden har Dybbøl og ikke mindst Møllen været det nationale symbol for eftertiden. Heller ikke Sønderborg og Als slap let gennem krigene.

Det nyindrettede historiecenter Dybbøl Banke viser slagenes gang. Også på Sønderborg Slots Museum er der udstilling om de slesvigske krige. Det er en større afstikker fra Hærvejen vel

omkring de 30 km. Og det er synd, hvis du ikke har tid nok til at lade fortiden tale. Så måske var en separat tur en bedre ide.

Bov

er en landsby næsten sammenvokset med Padborg mod Kruså. Helt frem til 1790 blev der her ved Bov opkrævet told af heste og stude, der skulle fortsætte sydpå langs Hærvejen.

Oldemorstofte er bygget af herren på Nyhus som aftægtshus for hans bedstemor, som på slesvigsk hedder oldemor. Bygningen er i dag indrettet som lokalhistorisk museum, med en del fund fra Hærvejen.

Det har været en hård dag mættet af mange oplevelser, så vort mål er Bov Kro. Den er Kgl. Priv. fra 1566 altså under Frederik II, og er hermed en af landets ældste kroer. Adressen er Hærvejen 25, så tankerne får lov til fortsat at blive i fortiden. På kroen, der har kapacitet til fester for 400 gæster, fylder vi ikke meget i helheden, men føler alligevel, at der er hyggeligt. Og faktisk er vi meget heldige, vi får kroens sidste ledige værelse, for netop som vi har fået udleveret nøglen, kommer et hold tyske turister ind og spørger efter et værelse, desværre - alt er optaget, lyder svaret, så de må pænt dampe videre. Det tog de med oprejst pande, men de var jo også i bil, så betyder det ikke så meget, om de skulle køre en 20-30 km for at finde et sovested. Havde det været os på vore cykler, havde det straks været en helt anden sag, vi var efterhånden rigtig godt trætte og var lykkelige for at komme op og få et forfriskende bad efterfulgt af en velmagende kromiddag og en flaske rødvin.

Lige overfor kroen ligger Jyllands sydligste kirke Bov Kirke. Vi hører altså til dem, der sidder på kroen og tænker på kirken, hvad der vel også kan være lige så godt som, at sidde i kirken og tænke på kroen. Kirken er oprindeligt bygget i middelalderen, men den er til- og ombygget flere gange. Tårnet blev bygget 1905, hvor sognets bønder leverede marksten til byggeriet. I våbenhuset findes en mindetavle over sognets faldne i Første Verdenskrig.

Det minder os om, at selv om vi er i Danmark, og Danmark ikke var med i Første Verdenskrig, så er vi i et område, der fra 1864 til 1920 var Tyskland. Det ser vi senere adskillige eksempler på. Mange mænd i området helt op til Kongeå har måttet kæmpe for tyskerne i Første Verdenskrig, selv om de havde dansk sindelag.

Kirken ejer også en af de kostbare Frederik II's bibel med gamle stik.

Det første slag i Første Slesvigske Krig skete her ved Bov, hvor 10.000 danskere overlegent slog 7.000 slesvig-holstenere 9. april 1848.

20 km mod vest på Ladelund Kirkegård er der en mindelund for 298 døde Kz-fanger.

Gå - cykel- hærvejen

Vi er meget opmærksomme på alle skilte, og hver gang vi ser det lille blå beskedne skilt med vandringsmanden og underteksten Hærvejen, så følger vi den. Undertiden går ruten mellem jernbanespor og indhegnede marker, langs markskel og hegn hvor bonden ofte har sået korn langt ud på det, der skulle være en sti. Den lille vandringsmand blev derfor kun opdages, hvis man er særdeles og meget opmærksom. Vi kan ikke undgå at træde i hans korn for at passere ruten. Flere steder er der meterhøjt vejgrøftsvegetation, det er smukt, men vi undres, for vegetationen går i hvert fald højere end vore cykler, som vi kun med besvær kan trække gennem det høje græs, heldigvis kan vore hoveder da nå over græsset. At cykle er komplet umuligt, og vi begynder at tvivle på, om vores tidsplan kan holde.

Til gengæld oplever vi naturen meget, meget intens. Pludselig sidder der 10 m foran os en ræv, der vejrer fremad, den har ikke hørt eller opdaget os, fordi vi har modvind. Længe, det vil sige nogle minutter, står vi og betragter den, vi når også at fotografere den, inden den opdager os og lunter roligt bort langs hegnet.

Først på andendagen af vores tur opdager vi, fordi vi ikke havde læst vores lektie grundigt nok, at der er to typer hærvej, der er både gå-hærvejen og cykel-hærvejen, og det er to forskellige veje. Selv om de begge følger den jyske højderyg, og på lange strækninger er identiske, så er der visse dele af ruten, hvor de fjerner sig op mod 10 km fra hinanden. Grunden er, at de gående skal trækkes væk fra den kørende trafik, og samtidig ledes gennem seværdigt terræn, hvor man ikke kan cykle. Det menes, at cykel-hærvejen er den der tættest følger den oprindelige hærvej, fordi mange af de stadig bestående veje netop er lagt, hvor de gamle ruter har været. Forskellen på de to hærvejsruter markeres ganske logisk ved, at den lille vandringsmand naturligvis betyder gå-hærvejen og et tilsvarende skilt, oftest lidt større med en cykel betyder cykel-hærvejen, så enkelt er det, og så kloge er vi nu blevet. Ikke mindre end 10.000 km skilte cykelruter er der i Danmark. De er opdelt i nr. fra 1 til 10, nord-syd gående med ulige numre og øst-vest gående med lige numre. Hærvejen har rute 3 og blev som den første afmærket i 1989. Afstanden fra Slesvig til Viborg er knap 300 km. Men en cykeltur på ruten vil altid være meget varieret, det er et spørgsmål om, hvor mange afstikkerer du tager, i forhold til din interesse, tid, lyst og energi. For vores vedkommende blev det til ca. 400 km på en uge. Når man måler ud på et kort for en biltur fra sted til sted, har jeg haft for vane at tage en blyant og tælle 1-2-3 blyanter gange x km, men den går ikke på Hærvejen, for den snor sig efter andre regler, det er jo ikke en motorvej, der skyder den direkte linie. Generelt er Hærvejen meget fin at cykle på, ca. 75% af den er asfalt, resten har været faste skovstier eller grusvej, ganske lidt er brosten og kun få km var løs sand, men det var også langt det værste.

Vejpligtsten

I den 700 ha store Bommerlund Plantage finder vi en herredssten for Wies Herred datidens amtsgrænseskilt. Overfor står en sten, der viser den gamle klostervej til Løgumkloster. Det var i gammel tid bøndernes pligt at vedligeholde Adelvejen over heden. Ofte boede de langt fra vejen, men alle skulle være med til at "*fli o æ ajlvej*," som betyder reparere på Adelvejen. For at ingen skulle være i tvivl om, hvilken stykke af vejen der havde den enkeltes ansvar, blev der opsat vejpligtsten, hvori bondens forbogstaver blev hugget. Stenen markerede grænsen for gårdens eller landsbyens forpligtelser, der kunne strække sig op til 30 km. for en enkelt gård. Fra ca. 1770-1900 har disse vejpligtsten været i brug. Flere af disse sten er i dag samlet her i Bommerlund Plantage. Den dag bønderne tog på vejarbejde, kaldte de for "*æ lysti daw*," og det skal jo nok forstås derhen, at man hyggede sig med hinandens selskab, for mange af dem boede så øde, at bare det at se mennesker var et festligt indslag i den ensomme hverdag.

En anden grund til festligheden kunne selvfølgelig være Bommerlunder snaps. Denne berømte enebær snaps blev fremstillet af Peter Schwennesen på Bommerlund Kro. Grundet den stærke trafik på Hærvejen blev kroen opført i 1759, men blev allerede nedrevet igen i 1800-tallet, da Hærvejen efterhånden mistede sin trafikale betydning.

I dag står der blot en mindesten, der fortæller, hvor kroen har ligget, men digteren Hans Peter Holst har i "*Den lille hornblæser*" forevigtet både kroen og snapsen:

Sin Bommerlunder maa han ha'e,
som kradser, og som brænder, -
det er den bedste danske Snaps,
det paastaar hver en Kjender.

Kroen er altså væk, men snapsen har overlevet og fremstilles nu i Flensborg.

Hans Peter Holst levede fra 1811-93. Han deltog selv i krigen 1848, der gav ham impulser til: "*Den lille hornblæser*" og "*Slumrer sødt i Slesvigs jord.*" Fra 1864 var han instruktør ved Det kgl. Teater.

Gejlå Bro

Langs nordsiden af Bommerlund Plantage løber Gejl Å. En stenbro med to hvælvinger bygget af kløvede kampesten blev indviet 21. aug. 1818 og fører den charmerende bro og dermed Hærvejen over åen. Før broens tid var der samme sted et vadested, de flade sten ses stadig under broen.

Kliplev

Her findes to km øst for Hærvejen Danmarks ældst bevarede træbygning nemlig Klokketårnet ved Kliplev Kirke. De kraftige egeplanker er dateret til ca. 1300 og står på et fundament af kampesten, så de derfor er undgået råd. Tidligere var Kliplev Kirke et vigtigt valfartssted for pilgrimme, der tilbad Sct. Hjælper, en stående Kristus krucifiks, der dog ikke findes mere. Den nuværende kirke menes at være den tredje på stedet og bygget omkring 1500-tallet, med en del senere restaureringer. Den første var en trækirke bygget i 1100-1200-tallet. Overfor kirken ligger også her en kro den velbevarede Mørks Kro fra 1700-tallet.

Povlsbro

En usædvanlig smuk og enkel stenbro er Povlsbro, den er bygget i 1744 og fører Hærvejen over Bjerndrup Å. Ingen mørtel, kun mos og jord er brugt mellem broens kløvede sten, så regnvand kan trække igennem og derved undgå frostsprængninger. Selv om Hærvejen passerer flere smukke broer, så tildeler vi trods alt Povlsbro betegnelsen "*den smukkeste.*" Disse hærvejsbroer fungerer i øvrigt som naturlige opholdssteder, hvor hærvejsturisterne kan holde hvil og hive madpakken frem.

Urnehoved

Vi er nu nået til Urnehoved syv km SV for Åbenrå, det var her det sønderjyske landsting afholdt sine møder i middelalderen helt frem til 1523. Tilsvarende nordjyderne der holdt deres landsting i Viborg. I en mindelund fortæller mindsten om fest og dramatik på stedet. Ifølge Knytlinga Saga udåndede Svend Estridsøn i 1074 på kongsgården Suddathorp i Søderup, der ligger få km mod nord. På Urnehoved Tinge lod iflg. Saxo Harald Kesja, der var en halvbroder til Erik Emune, sig hylde til konge i 1134. Kun tre år senere skete det mest dramatiske på stedet, idet herremanden Sorte Plov 18. sept. 1137 dræbte Erik Emune under et tingmøde. Forinden havde Erik Emune nået at dræbe Harald Kesja samt dennes familie. Erik Emune var frillesøn af Erik Ejegod. Frillesøn var den almindelige benævnelse for en uægte søn, og dem var der mange af. På politiske møder dengang nøjedes man ikke med ukvemsord som nu til dags, men kløvede gladeligt hovedet på modstanderne for et skævt ord. Men der er sket mere på Urnehoved. Knud Valdemarssøn, det var Knud IV, blev kåret som konge i 1183. Og i 1523 blev Christian II hyldet. Gad vidst for hvad? Han skulle vel næppe hylde for at have udført ugeringen det Stockholmske Blodbad, for samme år flygtede han sydpå. Flere år senere nemlig i 1532 lokkede Frederik I ham til landet under løfte om frit lejde, men det var en grum list. Christian II blev pågrebet og sat i fængsel på Sønderborg Slot. Selv om det var lumpent at narre ham, så har man vel ikke grund til at have ondt af manden, med de ugeringer han havde i bagagen. Christian II sad på Sønderborg Slot i 17 år. Eller gik rundt om det runde bord og lavede den historiske rille med tommelfingeren, som Carl Block har foreviget på sit berømte maleri, der hænger på Frederiksborg Slot. Sine sidste 10 leveår sad Christian II på Kalundborg Slot. Så han måtte lide for sine ugeringer i 27 år.

På strækningen ved Urnehoved var Hærvejen brolagt, en rest af brolægningen kan stadig ses på østsiden af vejen ca. 100 m syd for mindelunden.

Bolderslev Herberg ligger et par km mod V, her boede Christian IV 31. aug. 1620, hvor "*han var nødt til at ligge ganske stille formedels svagheds skyld,*" som der står. Der står ikke om grunden var fedme, druk eller seksuel overanstrengelse, men alle tre muligheder kunne være sandsynlig, i hvert fald havde han 26 børn, fordelt på flere leverandører.

Lygtefy

Strækningen fra Bov og helt til Urnehoved var i 1700-tallet meget øde nærmest en ørken med uhyggelig tomhed og næsten blottet for planteliv. Selv lyngen havde svært ved at fæste rod, og når sandets spor føg til i blæsten, var det svært at følge vejen. For at komme de vejfarende til hjælp indrettede man i 1799 lygtefy på høje træpæle, der som ledestjerner viste vejen gennem det hvide sand såvel om dagen som i nattens mørke og i vinterens sne. At fare vild på disse egne kunne være livsfarligt. Forestil dig at du er på langrend i de norske fjelde og bliver overrasket af snefald eller snefygning, på et tidspunkt forsvinder sporene, og du er på herrens mark. Sådan var også billedet på denne strækning langs den gamle Hærvej.

Hjordkær

Her er et gammelt trafikalt knudepunkt. Ved en tidligere kro lå den vej der fra Ribe udmundede i Hærvejen. Ribe var en af datidens betydeligste byer. Også fra Fyn mødtes trafikken ved Hjordkær Kro for videre befordring sydover. En af Hærvejens gamle vejvisersten står også her. Betingelsen for, at man kunne oprette en kro og hvilested på ruten, var, at der var mulighed for vanding af kreaturerne, det klarede man her ved kroen, fra en nu næsten udtørret dam.

Stedet blev omtalt som et hertugeligt toldsted, for naturligvis blev der også her krævet told. Nordøst for byen er der fundet en speciel stenaldergrav, hvor stensætningen er udformet som et hjul, der er solgudens symbol.

Åbenrå

Kun omkring 5 km øst for Hærvejen har vi Åbenrå med ca. 16.000 indbyggere.

Oprindelig et fiskerleje der fik købstadsrettigheder i 1335. Af seværdige ting i byen kan nævnes Skt. Nikolai Kirke, museum, Postmestergården, og Brøndlund Slot der er bygget af Dronning Margrete, og som i dag tjener som amtmandsbolig.

Den 10 km dybe Åbenrå Fjord er smuk som mange andre af vore fjorde.

Rise Kirke

Efterladte granitsten fra den mægtige isbræ fra Norge for ca. 15.000 år siden, har siden ligget og generet på bøndernes marker. En del af disse blev kørt til det sted hvor Rise Kirke skulle bygges, nemlig mellem markedspladsen og kilden. Stenene blev sprængt og tilhugget i kvader. Imidlertid har man ikke her haft kvader nok, derfor har man fortsat med munkesten, der er lidt større end nutidens mursten. Kirkens klenodie er granitdøbefonten, som stammer fra 11-1200-tallet og stadig er i brug. Frem til 1500-tallet døbte man børnene ved at hele barnet blev neddykket i døbefonten, senere har man brugt dåbsfadet, som vi kender i dag. En flot kirke inde som ude. Ved kirken står en gammel vejvisersten "*Weg nach Flensburg und Sleswich.*"

Af og til ser man ejendommelige eller morsomme stednavne, en af dem så vi her ved Rise "*Hundeklemmevejen,*" beklageligvis fik vi ikke spurgt lokale, hvordan navnet var opstået. Lidt senere så vi navnet på en gård "*Christiansnåde,*" smilebåndet kom i brug, men vi var høflige nok til ikke at gå ind og spørge, om hans nåde var hjemme eller om Christian boede der af konens nåde.

Rødekro

Byen er opkaldt efter kroen, der stammer fra 1642 og lå lige ved Hærvejen. Oprindeligt har den heddet Rise Kro.

Tidspunktet er så fremskredent, at vi trænger til vores eftermiddagskaffe, så vi stiller cyklerne fra os og går på kro. Vi sætter os der, hvor der er dug på bordet. Efter at have læst et par sider i den lokale "*sprøjte*" dukker en forbavset udseende tjener op. Da jeg udover kaffen beder om et stykke wienerbrød, gerne godt med "*snask*" understreger jeg endda, bliver tjenerens hoved om muligt endnu mere forbavset. Han betyder, at det er yderst sjældent, der kommer gæster her på kroen, der ønsker brød til kaffen, men han skal se, hvad han kan fremtrylle. Samtidig skuler han hen mod en dør, på hvis anden side der sidder en del mandlige gæster, de har øller på bordet, men til gengæld ikke dug. Tjeneren forsvinder synlig frustreret. Efter kort tid, formodentlig den tid det har taget ham at kikke i fryseren, kommer han tilbage og melder med tilfredshed og en anelse overraskelse i blikket, at de kan servere en berliner til kaffen. Vi siger høfligt, men ikke begejstret, ja tak - det er trods alt over et halvt år siden, det har været jul. Efter et par kopper kaffes tid dukker berlinerne op, men det er julestemningen endnu ikke. Efter at have sat tænderne i de just fremskaffede berlinere er vi tilbøjelige til at tro, de er fra forrige jul, de smager som en mellemting mellem en creme crackers og en glemmt madpakke. Vores opfattelse af "*det sønderjyske kaffebord*" der går så stor berømmelse om, har hermed begået åbenlys selvmord, et nederlag næsten på højde med 1864. Måske var det alligevel ikke Kongeå, men Gejl Å der dannede den gamle grænse til Tyskland og dermed Sønderjylland.

Æ Pottvej

Vejen fra Ribe og Foldingbro, der stødte på Hærvejen ved Øster Løgum, kaldtes for Æ Pottvej.

Hedeboenderne, der fremstillede de sorte jydepotter, læssede dem på studetrukne vogne for at sælge dem sydpå derfra vejens navn, og som de sagde "*den, der ager med stude, kommer også frem.*" Jydepotter var en populær og vigtig handelsvare. Lige syd for udmundingen i Hærvejen findes en gammel forsvarsvold, der endnu kan ses, den har spærret Hærvejen mod mulige fjender, og har sandsynligvis også fungeret som toldsted. Man kender ikke alderen på volden. Dens voldgrav vender mod nord, hvad der fortæller, at det har været et forsvar mod fjender fra nord. Voldgraven bliver i dag brugt som markvej.

Damgård Mølle

Er en så usædvanlig ting som en flot restaureret boghvedemølle fra 1867 Danmarks eneste intakte. Den ligger 5 km nord for Rødekro ca. 1 km vest for Hærvejen, men burde vel egentlig ha' ligget på Fyn.

Hærulfstenen

En runesten med hilsen fra Hairulfr fra 800-tallet står ved vejens vestside nord for Hovslund. Stenen blev i 1864 af prins Friederich Karl ført til slottet Dreilinden nær Berlin som hans private sejrstrofæ. Først i 1952 blev stenen leveret tilbage af en engelsk kommandant. Men, som der står, hvad betyder 88 år i en runestens liv. På modsatte side af vejen 200 m fra Hærulfstenen ligger Strangelshøj en gravhøj fra ældre bronzealder. På gravhøjens sydside står en to m høj bautasten, om den fortælles det, at den vender sig, når den lugter brød.

Risikoen er til at bære, der er en utrolig flot udsigt her fra gravhøjen, men det synes, som er der mindst en fjerdingvej dvs. 1883 m til nærmeste hus og mindst en mil dvs. 7532,48 m til en bager.

Immervad Bro

Endnu en af de charmerende granitbroer fører Hærvejen videre denne gang over Immervad Å. Broen er bygget eller ombygget i 1786 og samtlige granitbjælker, der er brugt til broen, er kløvet af en sten nemlig Skovbystenen. Det lyder ret fantastisk ja, nærmest utrolig. Tidligere har her været en træbro og før igen et vadested. I dag har vandløbet fundet et nyt leje, lige vest for broen der uanfægtet fører vejen over det tørlagte vandløb. "*Ingen bro uden en kro*" det gjaldt også her, men Immervad Kro, der var kendt for sine gule ærter og flæsk, findes ikke mere.

Det var her Erik af Pommern, der var adopteret af Dronning Margrete, i 1422 tabte til holstenerne, der så smædelig sagde "*ved Immervad, der fik de danske et fandens bad.*" Herefter blev navnet i folkemunde ændret til "*Jammervad.*" Stedet har også fungeret som toldsted, 13. marts 1539 kan læses, at der er betalt told af 1366 stude.

På Fredshulevej ca. 3 km mod nord ved Skovby findes et stemningsfyldt og fredet sted, her siges det, at Erik af Pommern har forhandlet med holstenerne. Formentlig har det været på deres præmisser.

Holmshus Stendysser

findes syd for Vedsted og er et imponerende gravanlæg fra Stenalderen, med tre langdysser og flere kæmpehøje. Man kan komme ind i en jættestue og tænke sig 5000 år tilbage og samtidig undres over, hvordan de har fået den syv tons tunge dæksten lagt over.

Men tag lygten med, for elektrikerer er endnu dukket op.

På Haderslev museum kan du se en del fund fra Holmshus.

Tørning Mølle

ligger i et meget smukt område. Borgen Tørninghus var i 13-1400-tallet centrum for kampe mellem danske konger og holstenske grever. Her i Haderslevdalen kunne man nemlig kontrollere trafikken nord-syd. I parken, der er tilgængelig for alle, findes mange sjældne beplantninger. Ved Herredsfogedens Hus, der tidligere var kro, er der indrettet museum.

Vi er nu ca. 5 km vest for Haderslev.

Haderslev

Haderslev hører man om første gang i 1150, byen blev købstad i 1292 og har i dag ca. 25.000 indbyggere. Og hvad ser man så i Haderslev? Først og fremmest Haderslev Domkirke eller Vor Frue Kirke som den rettelig hedder, det er et fornemt gotisk byggeri, der stammer tilbage fra 1100-tallet. Haderslev Museum har mange fund fra romersk jernalder fundet i Ejsbøl Mose nordvest for Haderslev.

Og så er der jo den 12 km lange smalle, men charmerende Haderslev Fjord.

I forlængelse af Fjorden har vi Haderslev Dam og derefter Haderslevdalen, og så er vi næsten i Vojens, hvor fjorden i tidernes morgen måske har gået til.

Netop ud for Haderslev er der en forholdsvis stor forskel på gå- og cykelruten. Fra gå-hærvejen har vi Haderslev ca. 6 km mod øst, men fra cykel-hærvejen er der ca. 12 km.

Langs Haderslev Dam, der er 5 km lang, går den historiske Geheimerådens Sti.

Skrydstrup-pigen

Et af vort lands bedst bevarede egetræskistefund fra ældre bronzealder skete her i 1935 i en stor gravhøj 5 km vest for Hærvejen og 1,5 km syd for Skrydstrup. En ung pige i velbevaret dragt hun havde guldspiralørenringe, opsat hår og hornkam, var 18-19 år og 1,70 m høj, en for datiden usædvanlig højde. Skrydstrup-pigen kan du se på Nationalmuseet.

Vojens

er en aktiv by i det sønderjyske. I hærvejens storhedstid lå Vojens "på strøget." Synlige spor af vejen findes sydøst for byen 250 m syd for Præstegårdsvej.

Området nord for Vojens hvor Hærvejen krydser Billund Bæk, er der rester af vadesteder og mange nu forsvundne kæmpehøje. Hulveje og stendynger vidner om, at der i bronzealderen var tæt bebygget i området.

Gamle stendynger kan være opstået af et "kast," som var et sted ved indgangen til byen, hvor rejsende på grund af overtro kastede en sten eller en pind.

Dagen er ved at være fremskreden, så vi vælger at overnatte i Vojens og spørger et par håndværkere, der er travlt beskæftiget med at opsætte facadeskilte, hvad de vil anbefale os. De foreslår Hotel Pauli, fordi de, som de siger, laver god mad, og så er de nemme at snakke med. De har ret, efter middagen, til en overkommelig pris af 70 kr., får vi en god snak med hotelejerne, der stolt viser os rundt til alle hotellets mange faciliteter. Selskaber op til 250 personer formår de. Baggrunden for deres stolthed er, at de kun tre uger tidligere har erhvervet hotellet, der primært har levet af selskaber. Vi beundrer deres entusiasme et kæmpehus med kun to faste medarbejdere nemlig fru. og hr. hotelejer. Den yderligere hjælp der er behov for, er udelukkende tilkaldehjælp til de forskellige arrangementer. Det er det rene "svir" at være hotelejer, morgenmaden skal være klar kl. 7, og vil en gæst vækkes kl. 5, ja, så bliver han det. En godnatøl kan selvfølgelig også serveres kl. 24 for ikke at tale om de aftener, der er fest til kl. 3 med efterfølgende oprydning. Selvfølgelig gælder alle disse glæder i samtlige ugens syv dage. Selvstændigheden må man så sandelig betale sin pris for, og prisen er i ikke så få tilfælde, at den enorme indsats alligevel er nyttesløs. Tingene kan ikke nå sammen, dem der har ydet den store indsats bliver blanket af, og den næste fanges i nettet for at prøve lykken med selvstændighedens sødme endnu i behold. Forhåbentlig går det ikke sådan i dette tilfælde, men billedet af denne og visse andre brancher i vort land er skræmmende. En almindelig "lønslaves" 37-timers uge når ikke langt på hotelejerens ugeskema, hvor tidsforbruget ligger mellem to og tre gange så meget. Men vi lever jo i et frit land, hvor enhver må prioritere efter sine lyster og evner. Tilbage står beundringen for dem der vil og tør, for vort land har brug for entusiaster, men nogen af dem lider en grum skæbne og bliver fælt straffet.

Sletvad Bro

Hærvejen skærer Nørreå ved Oksenvad 9 km nord for Vojens.

Før broens tid har der her været vadested i årtusinder.

Gram Slot

Med en afstikker på ca. 15 km mod vest kan du se Gram Slot, hvis ældste bygninger er bygget fra årene omkring 1500. Slottets vestfløj er indrettet til museum med bl.a. mange fossiler fundet i Gram Teglværks lergrav. Byen har godt 2000 indbyggere og kendes også for Hvalhuset med skelettet af en 14 m lang kaskelothval, som strandede ved Henne Strand i 1984. Gram Tæppefabrik har også været med til at gøre byen kendt.

Den danske geografi er logisk og let tilgængelig, nu skal du bare høre.

På en spændende og særdeles "letforståelig" måde kan du også komme til Gram ved at sejle fra Sletvad Bro med Nørreå, der samles med Jels Å øst for Nustrup Plantage, og tager her navneforandring til Gram Å, der løber ud i Gram Sø, hvor du rigtig kan betragte Gram Slot og dens idylliske omgivelser. Senere bliver Gram Å til Ribe Å efter ca. 5 km at have heddet Fladså. I den anden ende før den hed Nørreå hedder den Fovså, og for Jels Å's vedkommende hedder den Blå Å. - - - Det var da let nok - ja uha endda.

Bynavne

Oftentimes afslører lokale stednavnes endelser, hvor lang tid tilbage i historien netop dette sted kan føres, eller hvad stedet er særligt kendt for. Byer med endelsen - vad har fortalt, at her var et vadested. De ældste stednavne ender på - um, fx Humlum, - heim og - inge, og kan dateres helt tilbage fra 0 til år 200 altså før vikingetiden. Det samme gælder uforståelige korte navne som Sir, He og No. Endelsen - lev som betyder kongearv, samt - sted og - løse er også fra før vikingetiden. Støder du på navne der ender på - toft, - by eller - mark, så er vi i vikingetidens start omkring år 800. Navne med - torp, - trop, - trup, - rup, - drup og - strup betegner alle "en lille flok" og sammen med - bøl eller -bølle, der betyder bolig, er de fra den seneste vikingetid.

Fra den nordiske middelalder har vi endelser som - rød og - holt som betyder træ og - tved som betyder rydding. Sådanne oplysninger kan være gavnlige, når man skal vurdere hvornår et område er blevet aktivt, opdyrket og beboet.

Stursbøl Plantage

Klog af sidste afsnit kan du se, at Sturs**bøl** stammer fra årene omkring 1000, - så let er det. Plantagen ligger 3 km syd for Jels. Der findes en del bronzealderhøje og hulveje i området. Den vestlige del af skoven kaldes Troldeskoven, fordi den i sin ungdom har været angrebet af insekter, de har bevirket, at træerne har fået ejendommelige og utrolige former.

Jels

Byen er i dag mest kendt for Jels Vikingspil, der siden 1976 har været en tilbagevendende begivenhed hvert år i juli. Det er egnens amatører, der opfører spillene ved bredden af Nedersø, hvor der også findes et friluftsbad. Jelspigen en flot og kendt statue i bronze står også her ved Nedersø. Men byen har også sine historier ved Hærvejen, der her krydser Jels Å. Omkring 2 km nordøst for byen på vestsiden af Midtsø ligger et idyllisk voldsted, som har omkredset en nu forsvunden borg. I Valdemars Jordebog er Jels opført med en ydelse på tre mark guld til kongen, som skulle inddrages af borgen ved Jels Sø.

En jordebog er en fortegnelse over samtlige ejendomme under et gods, med de indtægter og forpligtelser der hermed fulgte.

Byens vartegn er den gamle mølle af typen "*Gallerihollænder*." Den er opført i 1859 af møller Johan Møller, der siden 1853 havde søgt om tilladelse til byggeriet hos Frederik II, men han fik først kongelig bevilling i 1858 efter at have været i audiens hos kongen.

Møllen har været professionel aktiv frem til 1959, siden da har den mest for vedligeholdelsens skyld kørt en gang om ugen. Den selvejende institution "*Foreningen til Bevarelse af Jels Mølle*" har med hjælp fra stat, fonde og andre interesserede udført en gennemgribende restaurering af møllen, hvor såvel bygningerne som vingerne optræder særdeles velholdt og velplejet.

Vi fandt her ud af, at hvis en mølle står stille, har vingerens stilling en helt bestemt betydning. Det kan være kort eller lang pause, og det kan være en glæde - eller sørgestilling. Møllen kan besøges og har indrettet et lille museum med dens historie samt fagets udvikling.

I det tidligere lager er der i dag indrettet turistkontor, hvor vi fik et væld af supplerende oplysninger fra flinke damer.

Jernbanen

Den sønderjyske jernbane, der blev anlagt i sidste del af 1800-tallet, følger på det nærmeste færdselsårene fra Hærvejen.

Det beviser også, at man århundreder tidligere kløgtigt har tænkt i terrænets muligheder.

Rødding - og Askov Højskole

Ca. 10 km vest for Jels ligger Danmarks første højskole Rødding Højskole. Den er grundlagt i 1844 for at støtte danskheden i grænselandet. Da Danmark tabte krigen i 1864, og Rødding lå syd for Kongeå, der da blev den nye grænse, flyttede nogle af lærerne til Askov 4 km nord for Kongeå og 3 km vest for Vejen, hvor de i 1865 grundlagde Askov Folkehøjskole. Den er i dag Danmarks største højskole. Skolen spillede i årene frem til genforeningen 1920 en væsentlig rolle for nationalitetskampen for nordslesvigerne. Gennem årene har Askov Højskole haft mange forstandere, der markerede sig stærkt i diskussionen i det danske kulturliv, L. Schrøder, Appel, Poul la Cour, J. Th. Arnfred, Knud Hansen og Helge Skov. Men også elevsiden har fostret mange "genier!"

Efter genforeningen 1920 startede Rødding Højskole igen, men den flyttede i nye faciliteter.

Skodborghus

er en middelalderlig befæstet slot eller borg fra 1368-1580, der lå på nordsiden af Kongeå. Den har haft stor betydning for færdselen gennem tiderne, kun en mindegrotte er bevaret, og man har sat en mindesten for selve borgen. På dette sted har Hærvejen tidligere krydset Kongeå. Allerede de islandske sagamænd omtaler stedet, ved at berette om Magnus den Godes sejr over Venderne på Lyrskov Hede ved Slesvig, hvor de skriver: "*Den alvorligste hindring på strækningen til Sliaswik var Skodborg Å.*"

Få km tidligere har vi været inde i Skrave Kirke, her kan læses på en mindetavle:

"Peter Lauritsen Knude, Kjøbenhoved faldt under ærefuld fægtning i Sundeved 13. april 1849 da danskerne fratog den langt overlegne fjende 2 metalkanoner og truffet i hovedet af en kugle." Vi må konstatere, at han trods det ærefulde ikke fik meget ud af de to metalkanoner, og at det danske sprog heller ikke dengang beherskedes af alle.

Området har i 1700-tallet været plaget af vildsvin, der i flokke af omkring 50 stk. trængte ind på markerne og åd bøndernes korn. En oplysning fra 1630 siger, at der var 12.000 oldensvin, altså de svin der levede frit af bog og agern i skovene.

Dengang var der også ulve, de kom undertiden helt ind til byen. På en ulvejagt i jan. 1689 ved Langetved nord for Rødding har man nedlagt en los. Ikke altid kan man tro på det nedskrevne, således kan man læse, at ved Vartenberg Kro mellem Haderslev og Immervad blev Danmarks sidste gråben, som ulven dengang kaldtes, skudt i 1778. Endvidere står der, at det var en klapjagt med 5000 mand. Det var da ellers noget af en hær, men sådan står der! I en anden bog læser jeg, at man har fældet en ulv på 8-9 lispund i Tykhøjlet Krat ved Gadbjerg mellem Jelling og Billund i året 1829. - Og hvad skal man så tro?

Kongeå

Ingen å i Danmark klinger af nationalitet som Kongeå. Det hænger naturligvis sammen med, at den blev grænsen til Tyskland, da vi tabte krigen i 1864 og frem til genforeningen i 1920. Ganske vist var dette kun tilfældet for en strækning på 26 km fra Gredstedbro over Foldingbro og til Skodborghus en strækning med mange gamle vade- og brosteder, der i dag er fredet. Tidligere har åen dannet grænse til hertugdømmerne Slesvig-Holsten. I dag danner Kongeå amtsgrænse. Frihedsbroen fører Hærvejen over Kongeå lige syd for Skibelund Krat, et par km vest for det oprindelige overførselssted ved Skodborghus. Broen har fået sit navn i perioden 1864-1920 efter et lille hus "*Friheden*" nord for broen. Hele åen, der i 1100-tallet har heddet Skodborg Å, er 65 km lang og udspringer sydøst for Vamdrup, der har sit Kongeåmuseum, og den udmunder 5 km nord for Ribe og Ribe Å. Kongeå Dal er et fredfyldt og dejligt stykke natur, der ligger næsten nøjagtigt midt imellem Slesvig og Viborg. Så nu er vi altså afstandsmæssigt halvvejs på vores cykelferie.

Skamlingsbanken

Har du masser af energi og tid, så finder du en af vort lands nationale vartegn 30 km øst for Hærvejen, nemlig Skamlingsbanken der ligger 10 km SØ for Kolding på en 113 m høj banke tæt ved den gamle 1864 grænse. Fra 1843 er der blevet holdt folkemøder her som støtte til danskheden. Ivrige talere fra denne plads var digtere som Carl Ploug og N.F.S. Grundtvig. Det er netop dette sted, Grundtvig skriver om i sit digt "*Velkommen i den grønne lund,*" som han skrev 28. juni 1843, og som Erik Grib har moderniseret og gjort endnu mere populær:

*Velkommen i den grønne lund, hvor fuglene de sjunge!
det høres skal: den danske mund til sang har og en tunge.*

*Vi har det godt i grunden her, såvel som vore fædre;
vil Gud, den dag tør være nær, vi får det end lidt bedre.*

*Vor konge er vor fuldtro ven, som guld hans ord må skattes:
"Kom hid, I gode danemænd, og sig os, hvad I fattes."*

*Kan munden vi få ret på gang til andet end at spise,
hverandet barn i Danevang forstår halvkvæden vise.*

*For, hvad vi fattes først og sidst, til lykke ej så ganske,
men lidt dog både her og hist, det er det ægte danske.*

*Derom sang nys en lille fugl! i syd på Skamlingsbanke,
og synd det var at lægge skjul på hele folkets tanke.*

*Vi føre løver i vort skjold af hjerter tæt omsatte,
dem førte vi fra hedenold og ingen abekatte.*

*Hver fugl må synge med sit næb, og livet, kan vi skønne,
var uden sang kun slid og slæb. Velkommen i den grønne!*

Også politikere talte på Skamlingsbanken om det nationale, det var Laurids Skou og Peter Hiort Lorenzen, ham der: "*Talede dansk og vedblev at tale dansk.*" Det var mænd, der var imod enevælden, og krævede at Danmarks grænse skulle gå til Ejderen. Kvinderne var endnu ikke kommet på barrikaderne.

Den 16 m høje granitobelisk på stedet blev rejst i 1863, men allerede i 1864, da vi tabte krigen, sprængte preusserne obelirken, men danskerne genrejste den i 1866.

Skibelund Krat

På nordsiden af Kongeå umiddelbart efter du har passeret Frihedsbroen, har vi Skibelund Krat. Det er en mindelund, hvor nogle af de personer, der har stået stærkt i kampen for Sønderjylland, er hædret med en mindesten. Men også begivenheder af ældre dato er mindet som fx "*Magnusstenen*" udført af Niels Skovgaard til minde om slaget på Lyrskov Hede i 1043. Stenen "*Modersmålet*" er udført af den lokale billedhugger Niels Hansen Jacobsen. Stedet har i mere end 100 år dannet ramme om grundlovs møder.

Sønderskov Hovedgård

Denne gamle fredede bygning fra 1620 med voldgrav er nyrestaureret og indrettet til egnsmuseum. Den ligger smukt ca. 4 km vest for Skibelund ud til Kongeå Dal.

Vejen

Hærvejen er faktisk på dette sted byens hovedgade. Ellers er der udover kirken ikke gamle ting i byen. Vejen, der har ca. 7.000 indbyggere, har udviklet sig omkring banen, der blev grundlagt i 1874. Dens største seværdighed er et moderne kunstmuseum, hvor byens egen billedhugger Niels Hansen Jacobsen er rigt repræsenteret.

Kolding

Endnu en afstikker af de større er Kolding, med sine 45.000 indbyggere ligger den 20 km øst for Hærvejen udfor Vejen. Byen blev købstad i 1321.

På Slotsbanken ligger byens historiske slotsruin Koldinghus, der har gået så grueligt meget igennem. Bygget 1268 af hertug Abel, men Erik Glipping, Christoffer af Bayern, Christian III, Christian IV, Frederik IV, prins Ponto Corvo der havde ansvaret for de spanske tropper, der brændte slottet af, samt Gestapo under Anden Verdenskrig har hver på sin måde sat sin autograf på Ørneborg, Middelborg eller Koldinghus, som den sidst kom til at hedder. I dag er Koldinghus nyrestaureret, det kostede adskillige millioner, men det var vistnok inklusive indvielseschampagne af ypperste klasse, en disposition der skabte en del politisk røre i byen. Men det er blevet et meget spændende og flot museum, der bestemt er et besøg værd. Ofte er der specielle udstillinger i de gamle ruiner. Også Kolding blev involveret i slesvigkrigene, både 23. april 1849 og 17. feb. 1864 måtte vi konstatere et nederlag.

Kunstmuseet Trapholt på nordsiden af Kolding Fjord er bestemt også et spændende sted, der er et besøg værd.

Læborg Kirke

Tilbage på Hærvejen finder vi 5 km nord for Vejen landsbyen Læborg. Foran kirken står en runesten dateret til 900-tallet med følgende tekst: *"Tue Ravns ætling, huggede disse kumler efter Thyra, sin dronning."* Om den Thyra stenen nævner er Gorm den Gamles Dronning Thyra, har man ikke vished for, idet benævnelsen dronning i vikingetiden var en almindelig hædersbenævnelse som herskerinde eller frue. Stenen er oprindeligt fundet ved Hærvejen, men er i 1935 anbragt foran Læborg Kirke. Ved kirken findes også en helligkilde, og der fortælles om kirkegården, at den var så fugtig, at man ikke begravede de døde, nej, man druknede dem. Det samme er for øvrigt også sagt i 1769 om Ikast Kirkegård og i 1798 om Gjellerup Kirkegård. Ja, sådan har det sikkert været mange steder, før man begyndte at dræne jorden. Ejendommeligt nok i forhold til den fugtige kirkegård, så ligger kirken højt på Læborg Bakke, der i fordums tid på den lange rute blev betegnet som landjorden *"sømærke."*

Et par km nord for Læborg på østsiden af Hærvejen står på Stagelundhøj en vildtbanesten med Frederik V's mærke og årstallet 1768. En vildtbanesten blev sat som grænsen for kongens jagtområde, der gik fra Viborg i nord til Horsens i syd og fra Skanderborg i øst til Ikast i vest. Krybskytteri på kongens jagtmærker var ikke usædvanlig, men straffen var hård, for dem der blev fanget. Ordningen går helt tilbage til 1559, og markeredes oprindeligt ved 4 m høje egepæle, men de blev udskiftet med sten fra 1733 og årene fremover.

Bække Kirke

stammer fra 1100-tallet medens en del af inventaret er i renæssancestil fra Christian IV's tid dvs. fra 15-1600-tallet, bl.a. er der en degnestol med indridsede navne det ældste fra 1589. Nuværende kirken er ombygget omkring år 1500. Tårnet er først bygget i 1922 som afløser af en fritstående klokkestabel af træ.

Også her står der foran kirken en runesten fundet i 1810 i kirkegårdsdiget, den har formentlig stået i vejsiden, hvor vejen fra Ribe gik ind i hovedvejen Slesvig-Viborg. Runestenen dateres til år 925, og dens inskription er: *"Tue Ravnsunge og Funden og Gnyble, de tre gjorde Thyres høj."*

Er man på tur for at opleve historien, er det en naturlig ting, at man hele tiden stopper op ved kirkerne. Det er som oftest her, man støder på det ældst bevarede i området, og tit ligger der i våbenhuset en fortællende brochure ikke blot over kirken, men ofte over egnens historie.

En anden praktisk grund til at stoppe op ved kirkerne er, at her finder du næsten altid vand og et toilet, vel at mærke et velplejet og rent toilet, hvad der bestemt ikke altid er tilfældet på et offentligt toilet i byerne.

Bække har også en 400 år gammel Kgl. privilegeret kro.

Der er kun 5 km mellem Læborg og Bække.

Gamle Kirker og pesten

Mange kirker gik til grunde i 1300-tallet. Det var oftest små trækirker, der ikke kunne klare tidens tand. Som regel blev de bygget på den samme plads, hvad man kan se af resterne af gamle træstolper under gulvene. Ofte gik flere sogne sammen for at lave en større kirke muret op af tilhuggede kampesten de såkaldte kvader. En anden ting, der måske også har haft betydning for sammenholdet, er pesten *"den sorte død,"* der hærgede hele Europa i 1300-tallet og har lagt store egne næsten øde. Sygdommen var dødelig, og epidemien kostede Europa 25 mio. mennesker livet. Også i 1600-tallet rammes landet af pest, således skriver præsten i Bække: *"At der tilforn har været 23 gårde i sognet nu henlå de 15 øde og kun på de 8, begyndte man at så og høste."* Verst Sogn ved Jelling fortæller også i 1661 om en bedrøvelig tid, idet der: *"Udi Vert Sogn kun fandtes een mand."* Sjælesørgeren i Randbøl har i sin kirkebog skrevet følgende: *"Anno 1698, den 13. april, havde jeg underskrevet alle de gamle folk, som nogen videnskab havde om stolestaderne i Randbøl Kirke, forsamlet fra adskillige steder, eftersom sognet blev ganske øde i polakkernes tider og folkene af smitsomme sygdomme bortdøde, og der ej blev, som mig er berettet, prædiket udi Randbøl Kirke i 3 år."*

Fredericia

Jylland er nu blevet bredere. Der er hele 40 km fra Hærvejen til Fredericia mod øst, der har ca. 40.000 indbyggere. Byen er anlagt som en fæstningsby. Dens særpræg er lave huse, ingen tårne og vinkelrette gader, der gav en god militant oversigt.

Byen er et vigtigt jernbaneknudepunkt og kendt for H.W. Bissens berømte *"Landsoldaten,"* der er opstillet til minde om danskernes sejr i Første Slesvigske Krig 6. juli 1849. Der findes ingen heltestatue fra Anden Slesvigske Krig, hvor vi rømmede byen i marts 1864, hvorefter østrigerne besatte og plyndrede byen. Frederik III har lagt navn til Fredericia i 1664.

Skibssætning

Knap 2 km nord for Bække findes en 45 m lang og 6,5 m bred skibssætning. Den har formentlig bestået af 60 sten, men ved udgravningen i 1958 var der imidlertid kun fire sten på deres oprindelige plads. Sandsynligvis har bønderne gravet stenene op og brugt dem til byggeri eller veje. Stævnsens sten er en runesten med indskriften: *"Ravne og Tobbe gjorde disse kumler efter deres moder Vibrog."* Man ved ikke hvem Vibrog er, men hun havde i hvert fald ære af sine sønner. Skibssætning er en usædvanlig gravform, der kendes fra yngre stenalder og vikingetiden, et symbolbillede på den dodes sidste sejltur til dødsriget. Ved skibssætningen er der to bronzealderhøje kaldet Kong Legoms høje.

Hamborggårdstenen

Mindre end 2 km længere mod nord findes endnu en påmindelse om svundne tider, så der er ikke langt imellem vi kommer af cyklerne. Hamborggårdstenen er en 50 tons tung vandresten, der for 15.000 år siden tog turen med isen fra Ålandsøerne. Selv om denne kolos er som et sandkorn i det store verdensbillede, står man alligevel og undres over de enorme kræfter naturen besidder. Stenen blev flyttet til sin nuværende plads i 1990.

Egtvedpigen

NV for Egtved 4 km øst for gå-hærvejen og 8 km øst for cykel-hærvejen ligger bronzealderhøjen Storhøj. Her fandt Peter Platz 5. marts 1921 Egtvedpigen, en ung pige i 20 års alderen, 160 cm høj. Hun havde en del smykker med sig i graven, hvorfor det vurderes, at hun stammer fra en velhavende familie. Hendes dragt var velbevaret og hun lå i en udhulet egestamme. På fundstedet findes et minimuseum, og ved Nybjerg Mølle er der opstillet en moderne bronzeskulptur af Egtvedpigen. Den ægte vare fra 1.300 f.v.t. kan ses på Nationalmuseet.

Vorbasse

Ved Vorbasse Kirke 5 km vest for Hærvejen ligger Hellig Legems Kilde. Hertil har syge valfartet i århundreder. Omkring denne valfart er Vorbasse Marked vokset op og afholdes stadig den næstsidste weekend i juli. I byen findes også et gøglermuseum, og hvem kender ikke "*Vorbasse Krigshavn.*" Det var faktisk markedsgøgleren "*Professor La'bri,*" hvis rigtige navn var Johannes Marius Dines Pedersen, der udødeliggjorde udtrykket "*Vorbasse Krigshavn.*" Udtrykket "*frikadellens flugt over plankeværket*" er også sprællemændens La'bris værk. "*Krigshavnen*" er et gadekær på vel omkring en snes meter på hver led, hvori toppen af en gammel russisk ubåd er placeret. Allerede under Slesvigkrigen i 1864 var "*Krigshavnen*" blevet døbt, idet soldaternes heste blev vandet her.

Randbøl Hede

Hærvejen fortsætter nordpå på østsiden langs Randbøl Hede, der er et 850 ha fredet areal. Her står også Store Rygbjerg runesten med inskriptionen: "*Bryden Tue rejste denne sten over Thorgunn sin lege. Disse stave vil leve længe.*" Stenen var ved at blive kløvet, da man fandt runerne, nu er den samlet igen og menes at være den eneste danske runesten, der står på sin oprindelige plads.

"*Da han red over Randbøl Hede, da fulgte ham hundrede svende, da han nåede Ribe, var den herre alene,*" sådan fortælles i folkevisen om Valdemar Sejrs vilde ridt fra Skanderborg, over Randbøl Hede og Foldingbro til sin døende dronning Dagmar i Ribe.

Tørskind Grusgrav

Kun 2 km øst for Hærvejen hvis du er til bens, men 6 km hvis du er på cykel, finder du robust, særpræget og spændende moderne kunst. Tørskind Grusgrav i Vejle Ådal blev efter fem års arbejde, indviet 1. juli 1991 i overværelse af Dronning Margrethe og Prins Henrik. Her findes et spændende frilandsmuseum for Robert Jacobsens moderne kunst. Sammen med kunstneren Jean Clareboudt har "*Store Robert*" boltret sig i beton, jern, sten og 400 år gammelt egetræ med ni store skulpturer, der råber til naturen. De fire skabt af Robert Jacobsen de fem af Jean Clareboudt, der er født i Lyon i 1944 og omkom ved et trafikdrab 1997 i Istanbul i Tyrkiet. Robert Jacobsens svigersøn Bernard Léauté har bistået begge som kyndig håndværker og kunstnerisk assistent. Og det er bestemt ikke helt almindelige skulpturer, den største "*Fremspring*" består af 125 tons beton, 29 tons jern og 12 tons granit. Den enkeltes oplevelser på stedet varierer meget, nogle kan simpelthen ikke se noget som helst i den moderne kunst, og kalder det "*Kejserens nye Klæder.*" Medens andre er begejstret

til bristepunktet. Vejrliget specielt sol og sne kan ændre indtrykket meget. Men giv dig tid til at få din personlige oplevelse af denne særprægede kunstform i det meget smukke landskab.

Bindeballe

Gå-hærvejen passerer netop Bindeballe Gl. Station, der lå på banestrækningen Vejle-Vandel-Grindsted, der blev nedlagt i 1957. Her blev der i 1987 indrettet et lille kulturgeografisk, lokal- og jernbanehistorisk museum.

På modsatte side af vejen ligger Bindeballe Købmandsgård. Butikken blev startet af Jeppe Kristensen, da Vejle-Vandel jernbanen åbnede i sept. 1897. Fra 1917 til 1973 kørte forretningen som en brugsforening. Siden 1957 da banen blev nedlagt, var omsætningen imidlertid gået tilbage, og i 1973 blev forretningen overtaget af Maja og Lars Reinholdt med det formål, at indrette butikken til et levende museum med varer, redskaber og inventar som de har udviklet sig gennem de sidste hundrede år. Ikke mindre end 3500 forskellige genstande fra branchen har købmandsparret samlet.

Mange af os går her og mindes de svundne dage med trætøjræle, kardæsk, grøn sæbe, spegesild og et kræmmerhus til 5 øre. Købmanden er der også, han sælger ikke de gamle udstillingsting, men mange andre forskellige købmandsvarer der har relation til de svundne tider, som friskmalet kaffe fra den gamle kaffemølle, kandis, lakridsrod, brød, slik, frugt og et kræmmerhus, men ganske vist ikke til 5 øre. Ovenpå kan man selv brygge sig en kop kaffe i køkkenet og bænke sig i det specielle miljø. I alle tilfælde er det muligt at få stillet sin sult og tørst her på en billig og charmerende måde, alt imens du hviler, snakker og mindes.

I dag er forretningen en turistattraktion med 100.000 besøgende om året.

Ravningbroen

For 1000 år siden eller helt nøjagtig i 979 byggede man en bro over Vejle Ådal ved Ravning. Det er ca. 4 km længere fremme ad gå-hærvejen, der her har retning mod NØ. Broen er bygget 10 km syd for kongesædet Jelling af Harald Blaatand, og har sandsynligvis været bygget som en militær foranstaltning. Det er Danmarks ældste bro, og med datidens målestok var det et enestående og enormt stort byggeri, men ådalen var også dengang meget vandfyldt. Der har været brugt 2500 tykke egetræstolper 30 cm i diameter, svarende til en såkaldt Ravningfod, til de 300 brofag der stod med en afstand af 2,4 m. Broen var 5,7 m bred og med sine 800 m den længste bro i Danmark i næsten 1000 år. Vi skal helt frem til 1935, før man i Danmark bygger en lige så lang bro nemlig Lillebæltsbroen - meget tankevækkende.

Ravningbroen blev fundet i 1953, og udgravningen er foretaget i 1970, og én af stolperne er opstillet. Ravningbroen blev formentlig kun brugt gennem få år.

Her ved Ravningbroen har der også ligget en borg fra jernalderen.

Vingsted

Ca. 2 km længere fremme ad gå-hærvejen kommer du til Vingsted med det store Vingstedcenter og den gamle mølle, hvor der oplyses om områdets kulturhistorie og naturoplevelser som fx naturstien på den 12 km lange nedlagte jernbane fra Haraldskær til Bindeballe. Her fra Vingsted er der kun 10 km til Vejle.

Alle vegne hvor der blot er en smule tilbage af Hærvejen, ved egnens folk påfaldende god besked med den gamle "Adelvej," eller hvad de nu kalder den netop der, hvor man spørger. Og vi spørger ofte, det giver tit en god snak med lokale beboere, der alle har omtalt Hærvejen med ærbødighed.

Randbøl

I ældre tid har Randbøl været et trafikknudepunkt. Her var der mange forskellige servicefaciliteter og fabrikker, men tidens udvikling er gået udenom byen. På kirkegården ligger bronzealderhøjen Kong Rans Høj, og der er rejst et mindesmærke over allierede flyvere

skudt ned i Jylland under anden verdenskrig. Randbøl er rig på oldtidsminder, der er fundet ikke mindre end ca. 300 gravhøje i sognet. Lige nord for Randbøl Kirke ligger Firhøje som er fire bronzealderhøje bevokset med lyng og blåbær. Kun et par km vest for Randbøl ligger den militære Vandel Flyveplads. Netop ud for Randbøl er der den største afstand på hele Hærvejen mellem gående og cyklende idet gå-hærvejen ligger 10 km længere mod øst.

Gødding Mølle

Langs åerne var der i gammel tid mange vandmøller. Deres almindeligste funktion var at male korn, men vandkraften brugtes også til at stampe, valke, bore, slibe og hamre. Derudover fandtes også papirmøller og oliemøller. I Vejleådalene var der også mange vandmøller, en af dem ligger i Gødding, den kan dateres helt tilbage til 1476.

Nørup Kirke

På kirkegården er begravet flere hundrede polske soldater der døde i 1659 af pest. Kirken er fra 1200-tallet og ligger højt med sit løgspir. Inventaret er fra 1732, og overraskende er det flot og farvestrålende, selv om det er fra pietismens tid, det der senere kaldes missionsk, en tid hvor det i Danmark var forbudt at more sig. Vi er 3 km øst for cykel-hærvejen, med en malerisk udsigt over Engelsholm Sø og Engelsholm Slot der siden 1939 har været højskole. Slottet er oprindeligt fra 1452, men ombygget 1592-93 og igen 1731. En meget flot renæssancebygning med præg af barok. Balle Efterskole ligger 2 km vest for gå-hærvejen.

Billund

Billund Lufthavn ligger 10 km vest for cykel-hærvejen. Ikke mindre kendt er Legoland, et sandt industrieventyr der startede i 1932, da Ole Kirk Kristiansen, der var født i Filskov, begyndte at lave karlekammerskabe til karlene på gårdene og kommoder til tjenestepigerne, men efter en nedtur rejste han sig så flot igen. Først fremstillede han trælegetøj som ænder på hjul, strygebrætter osv. Det udviklede sig, fordi han så en ide i at lave et samlesystem, det blev i 1955 til LEGOklossen. I dag er LEGO verdenskendt, 4200 er ansat i Billund, og på verdensplan er det 9450 fordelt over 30 lande med en omsætning på 7½ mia. I 1968 åbnede Legoland, der i dag er Danmarks næststørste turistattraktion efter Tivoli. Tilsvarende LEGOlande er under etablering i England og USA. Barnebarnet Kjeld Kirk Kristiansen er i dag ejeren af LEGO, han er Danmarks næstrigeste mand, med en formue på 20,2 mia. kr. LEGO er blevet uundværlig for Billund, og firmaet donerer store beløb til velgørenhed i byen.

Jelling

Følger du gåruten, så går Hærvejen lige gennem Jelling By. Igen et af vort lands symboler et kulturelt centrum hvor din nethinde øjeblikkelig afspejler kirken, to gravhøje og to runesten. Det er Danmarks to største gravhøje, der ligger her ved den 900 år gamle Jelling Kirke, de er 11 m høje og med en diameter på 70 m. Den sydligste kaldes Gorms Høj, og den nordligste kaldes Thyras Høj. Gorms skeletrester menes at være fundet under kirkegulvet ved en restaurering i 1978. De to runesten, der står udenfor kirkedøren, kaldes for Danmarks dåbsattest. Den lille og ældste er fra 900-tallet, den har følgende inskription: *"Kong Gorm gjorde disse kumler efter Thyra sin kone, Danemarks bod."* Den store Jellingsten, der er 2½ m viser Nordens ældste Kristusbillede. Den er sat af Harald Blaatand, der jo ikke satte sit lys under en skæppe: *"Harald konge bød gøre disse kumler efter Gorm sin fader og efter Thyra sin moder, den Harald som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde danerne kristne."* Angående det kristne varede det dog et par hundrede år, inden det generelt slog an. Kommunikationen gik dengang meget langsomt, det var kun de få og rige, der rejste og dermed formidlede nyheder. Jyllands Posten sad jo ikke i brevsprækken hver morgen, det havde nu heller ikke haft nogen synderlig betydning, for ingen eller næsten ingen kunne hverken læse eller skrive.

Byen er også kendt for Jelling Statsseminarium, der blev grundlagt i 1841. Syd for Jelling snor Grejs Å sig gennem den meget smukke Grejsdal på sin vej mod Vejle. Området er mættet af historie, kongers kamp om magt og ære, hvor man med største fornøjelse kløvede hovedet på dem, der stod i vejen.

Syd for Jelling ligger landsbyen Skibet eller Skibetorp, som Saxo kaldte byen. Her fortæller han at Harald Kesja samt dennes hustru og børn blev dræbt i 1135 af Kesjas halvbror Erik Emune. Nu var halvbrødre dengang ganske almindelig i de højere kredse, det var ikke usædvanligt, at kongen havde en snes frillesønner, altså sønner kongen fik med sine elskerinder. Der var også frilledøtre, men pigerne fortælles der ikke meget om i historien, de talte ikke rigtig med, var en slags inventar som de rige forlystede sig med. Såvel Harald Kesja som Erik Emune var begge frillesønner. Harald Kesja var forhadet på grund af sin grusomhed og blev da også forbigået ved kongevalget i 1104, hvor Niels, der var frillesøn af Svend Estridsen, blev valgt. Erik Emune, der var frillesøn af Erik Ejegod, var ifølge Roskildekrønike overmodig, opblæst og ond, han tålte ikke sin lige- eller overmand, opførte sig som kejser og var i det hele taget skrækkelig i al sin færd. Han blev da også myrdet af herremanden Sorteplov 18. sept. 1137 på Urnehoved tinge ved Åbenrå.

Maleriske figurer i den danske historie var disse høvdinge og konger, men ikke ligefrem charmerende.

Harresø Kro

Siden 1809 har der været overnatningsmulighed for oksedrivere på den Kgl. privilegerede Harresø Kro 7 km nord for Jelling. Den anses for en af de ældst bevarede kroer langs Hærvejen. Efter et tiltrængt bad og en lækker stor dansk bøf med bløde løg og en flaske rødvin, trænger vore lemmer til et hvil. Gad vist om ikke også cyklerne trænger til en pause. Vi har en behagelig overnatning her, hvor Hærvejen skærer hovedvej 18 Vejle - Herning. Kun et par km længere mod nord har vi Givskud Løvepark, hvor det spøgefuldt anbefales at cykle udenfor hegnet. Ikke mindre end 250 gravhøje er der fundet i Givskud Sogn, heraf er de 27 bevaret, endnu et bevis på at vi befinder os på en gammel trafikal rute.

Kongelig privilegeret Kro

Kroer kendes helt tilbage til 550 f.v.t. fra Persien, hvor de blev anlagt med en afstand af 17 km. I middelalderen var det almindeligt at søge til klostre og præstegårde for at få husly og mad. Danmarks første privilegerede kro er Bromølle Kro på Sjælland, den er fra 1198 under Knud IV.

Erik Glipping bestemte i 1283, at der skulle være kroer ved alle kongeveje og færgesteder. Det gjorde han næppe for folket, men for at han med sit følge, der kunne bestå af flere hundrede mand, kunne komme frem i kongeriget. Uheldigvis for ham blev han dræbt i 1286 i en lade i Finderup SV for Viborg, fordi der ikke var en kro i nærheden, hævder branchen. Strækningen fra Slesvig til Viborg var meget spartansk og fattig, der var ingen købstæder, katedraler eller rige klostre hvor man som i det sydlige Europa kunne indlogerede sig. Derfor besluttede Dronning Margrethe i 1396, at der skulle bygges flere kroer langs de store veje, nemlig én for hver 4. mil. Christian II ændrede dette i 1522 til, at der skulle være en kro for hver 2. mil.

Så engang var der talrige kroer langs studevejen. Kromandens løn var, at han fik tilladelse til afgiftsfri at brænde brændevin, brygge øl og bage brød til videresalg både i - og ud af huset. Derudover blev kromanden fritaget for borgerlige ombud som fx indkvartering af soldater. Den kongelige privilegerede kro var kun beregnet for de vejfarende. I 6-700 år var det landsbyens beboere forbudt at besøge kroen. Først i 1912 da Christian X blev konge, blev dette ændret, og nu er alle mere end velkomne.

Der er i dag 450 kroer i Danmark, heraf er 113 Kongelig privilegeret. Danmark er for øvrigt det eneste land i Verden, hvor kongen har givet denne særrettighed.

Galgehøj

Vest for Hærvejen 7 km nord for Harresø Kro ligger Galgehøj og Tingbakke, og nedenfor var tidligere Galgedam, hvor okserne kunne få stillet deres tørst. Tingbakken var det sted, en dom blev afsagt, og Galgehøjen det sted, dommen blev fuldbyrdet. Der var stor overtro omkring disse steder, urter plukket ved midnatstide havde lægekraft, og en finger skåret af et ophængt lig af en tyv bragte rigdom. Undertiden hængte man også dyr i galgen, dyr der havde voldt skade, det kunne være ræve, ulve eller dyr der havde været indblandet i forbrydelse eller ulykke.

I Vinderslev Kirke syd for Kjellerup, kan man på loftet i kalkmalerier se en ræv i galgen, og en gås der veltilfreds ser derpå. Først i 1866 blev galgen afskaffet i Danmark.

Kollemorten

Den folkekære bisp og helgen Martin af Tours har givet navn til byen, hvor der tidligere var et katolsk kapel. Martin af Tours levede fra 315 og døde 11. nov. 399. Det er også ham, der har givet navn til mortensaften. Vi spiser gås for at straffe gæssene, fordi de i sin tid røbede Martin af Tours, da han gemte sig i en gåsesti, fordi han ikke ønskede at blive biskop. Herfra har vi udtrykket: "*Bisp i en gåserede.*" Kollemorten ligger på den mest øde strækning af Hærvejen, derfor er det specielt glædeligt, at landsbyens beboere driver en selvejende institution "*Hærvejscenter Kollemorten,*" med såvel indendørs- som udendørs overnatning. Derudover er der sports- og motionsfaciliteter. På Give turistkontor, der ligger 8 km mod vest, kan man leje en hestevogn med 1 HK foran til ture langs Hærvejen.

Øster Nykirke

I dag fortæller et landkort alt om landskabet, højde, nøjagtig afstand og retning fra vej til vej, fra by til by, fra vandløb til vandløb og fra kirke til kirke. Dertil kommer, at vi er udstyret med kompas og km tæller, så det er en smal sag at finde netop den detalje, man søger. I gamle dage var det noget helt andet, man måtte orientere sig med sol, måne, stjerner og tjekpunkter i horisonten, lytte til de gamle og ellers gøre sine egne erfaringer, og der er næppe nogen tvivl om, at dengang havde mennesker en bedre orienteringsevne, eller skal vi kalde det stifinderinstinkt. Folkesagnet fortæller, at Øster Nykirke har været et "*sømærke,*" denne påstand kan vi med 80 km til Vesterhavet og 30 km til Horsens Fjord let afvise. Men i overført betydning har kirken været et markant sigtepunkt et fyr 127 m over havet for de vejfarende på en smuk del af Hærvejen. Det er Danmarks højst beliggende kirke, og den har en enestående udsigt fra sit tårn. En meget stor del af de danske kirker ligger højt i terrænet netop for at virke som sigtepunkter. Du vil også som hovedregel se, at når du kommer til en kirke, så svinger vejen. Grunden er, at i ældre tid førte alle veje i sognet mod kirken, der var sognets samlingssted, hvor sognebørnene udover et kristent ord, eller i pietismens tid en røffel, fik de ugentlige nyheder serveret fra prædikestolen, der dermed også fungerede som "*den lokale sprøjte.*"

I Øster Nykirkes kirkeklokke er indstøbt følgende tekst: "*I det herrens år 1438 er den salige Peders klokke i Nykirke støbt.*" Altertavlen og prædikestolen er skåret i 1632 af en blind billedskærer fra Vonge. Kirken er bygget i 1100-tallet ved Sankt Peders Helligkilde, der også har givet navn til kirken. Kilden ligger på den modsatte side af Hærvejen, her har pilgrimme gennem århundreder læsket sig med helsegivende vand på vej til det hellige land. Kildevandet skulle være særlig virkningsfuldt Valborgs Aften og St. Hans aften. Vi kikker ned i brønden, hvor der skimtes en vandflade, men det er i allerhøjeste grad særdeles ulækker, så vi vurderer,

at vores helse har det bedst, hvis vi undlader at smage, og det er jo også kun en ganske almindelig lørdag eftermiddag.

Syd for kirken står en vejvisersten i granit fra 1856, der viser mod Colding og Vester Mølle.

Margrethediget

er en 150 m lang forsvarsvold mod fjender fra syd, den ligger på tværs af Hærvejen ca. 2 km nord for Øster Nykirke. Kong Frederik VII satte i 1861 en fredningssten på volden.

Det fortælles, at bonden Per Limkaster skammede kongen ud, fordi han trådte i hans havre: "*Di må fanden raspe mæ ætt gå å trej mi havrr nie.*" Jo, bondens sæd var hellig.

Egekrat

I området her hvor Hærvejen passerer den østlige del af Lindet - og Tinnets Krat, finder vi Danmarks største egekrat. De forkrøblede ege som kaldes egepur skyldes, at bønderne på denne egn har været meget fattige og derfor nødsaget til løbende at fælde egetræ til brændsel og tømmer. Rodnettet, der kan være tusindårigt, har udviklet sig, så det ser meget mærkeligt ud, vi så op til 10 stammer fra samme rodnet.

Vandskellet

I Tinnets Krat udspringer Gudenå Danmarks længste å. Med sine 165 km løber den ud i Randers Fjord. Kun få hundrede meter fra Gudenåens udspring udspringer Skjern Å, der er Danmarks vandrigeste å. Den løber 105 km længere fremme ud i Ringkøbing Fjord.

Her har vi netop beviset for, at vi er på den jyske højderyg to vandkilder der, selv om de udspringer næsten ved siden af hinanden, alligevel løber til hver sit hav på hver sin side af den jyske halvø.

Rørbæk Sø

I en flot tunneldal ligger Rørbæk Sø 2 km vest for Hærvejen.

Det er Skjern Å der løber gennem søen, der også fodres med vand fra Dybdal Bæk.

Vejle Amt har et besøgscenter i Ballebæksgård, der fortæller om dalens historie og vegetation.

Nørre Snede

Helt fra oldtiden kendes Nørre Snede som et knudepunkt, hvor der på Nørre Snede Mark, jeg havde nær sagt naturligvis, også fandtes en helligkilde Sct. Knuds kilde, der lokkede syge til. Var det religionen? Var det overtroen? Eller var det simpelthen datidens reklametrick fra krofolk og handlende for at lokke kunder i butikken?

I vores oplyste Danmark ser vi med skepsis på disse fænomener, men mange steder i det store udland lever samme tro, eller skal vi kalde den for overtro, fortsat i bedste velgående.

På kirkegården ligger en gravhøj, ja der har faktisk tidligere været to, med resterne af Kong Snio og hans dronning fortæller sagnet. Nørre Snede Kirke er opført af smukt tilhuggede granitkvader, i kirken findes en særpræget granitdøbefont fra 1100-tallet.

Kromand Christian Terkilsen, der var ene om at holde herberg på stedet, havde svært ved at skaffe foder til de talrige rejsende heste. Det fik Frederik II til i 1572 at give ham lov til at købe to læs havre i Horsens, siden denne kornsort: "*Ej var til at få på disse egne.*"

Kromandens efterkommere fik tilladelsen fornyet. Bag disse kongebreve aner man betydningen af dette sted for rejsende, der benyttede Hærvejen.

Dertil skal også siges, at egnen på den tid var øde og næsten uopdyrket.

I dag er der en duft af friskbagte småkager over byen, vi kalder dem for Kjeldsens.

Nørre Snede har også et lille, men ganske interessant egnsmuseum med fund fra området, det ligger øst for kirken, og der er en entusiastisk kustode på stedet, der elsker at fortælle om tingene. Det opleves for øvrigt ofte på de små museer med frivillige hjælpere.

Vrads Sande

Jernudvinding af myremalm har været brugt siden jernalderen, og har været årsag til skovenes nedslagtning. Også i Vrads Herred har man fundet slaggedynger fra svundne tider.

Navne som Malmhøj, Malmkær o.l. er minder fra jernudvindingens dage.

Men også 1600-tallets svenskekrige gjorde lyst i vore skove med uhæmmet brug af brændsel. Skovene omkring Vrads led meget, fordi jorden her var speciel dårlig. Der går 64 tønder land på 1 tønde hartkorn, kan man læse i 1920. Hartkorn var den værdiangivelse, man brugte til fastsættelse af beskatning.

De nøgne arealer af sand gav sandflugt og dannede de meget smukke og fredede lyngklædte indlandssandbanker.

Vrads og Bryrup

Lige N for Vrads krydser Hærvejen den gamle jernbanestrækningen Silkeborg - Bryrup - Horsens, der med rette blev betegnet som Danmarks smukkeste jernbane. En bane, der blev åbnet i 1899, men driften blev indstillet 31. marts 1968. Denne rute er nu indrettet som naturcykelsti på ca. 60 km. En meget skøn tur, der er sin egen tur og historie værdig.

Beboerne i Bryrup frygtede, at banens lukning ville fratage dem et af egnens bedste turistmål, og med hjælp fra kommunen stiftedes Veteranbaneklubben 4. nov. 1968. Dagen efter købte klubben div. togmateriel bygget i 1928 samt Vrads Station, der er indrettet som et minimuseum, hvor en billedkavalkade viser banens udvikling gennem 70 år. Samtidig fungerer stedet som en hyggelig restaurant. Man kan også arrangere et middagsselskab i en dertil indrettet togvogn. På en strækning af 5 km fra Vrads Station til Bryrup er sporene bibeholdt, og siden starten 26. april 1969 har veterantog kørt med turister i perioden palmesøndag - 31. sept. samt specielle juletræstog. Banen drives udelukkende af frivilligt og ulønnet personale.

Vrads var et gammelt trafikknudepunkt, med tingsted og galgebakke, der stadig kan ses i udkanten af Bredlund Plantage. I dag er der i Vrads udover kirken ikke mange huse, men i en nedlagt købmandsbutik har 12 lokale beboere også med frivillig indsats etableret en lille "*købmand*," hvor man foruden en god snak, kan få plejet sin sult, tørst og sin søde tand og dertil få en teltplads.

Ved sydenden af Bryrup Langsø på en fredet skråning, finder vi landets smukkeste beliggende sommerhus, men det er en helt anden og spændende historie.

Hampen Sø

Området er spækket med seværdige steder. Hampen Sø har ord for at have "*det reneste og sødeste vand i hele Jylland*." Det er en ensom hedesø 3 km vest for Hærvejen, hvor den ligger omgivet af Langbjerg -, Hampen - og Palsgård Plantage, der er anlagt i 1804. Endnu længere mod vest ligger den fredede Harrild Hede, der er kendt for sit rene kildevand.

Mossø og Øm Kloster

Mod øst har vi fra Hærvejen 20 km til Danmarks tredjestørste sø, Mossø som Gudena besøger på sin vej mod Randers. Her finder vi også Vissing - og Øm Kloster, der er grundlagt i 1172 som et datterkloster af Vitskøl. Ved udgravningen fandt man over 1000 grave, klosteret har været benyttet som urtegård, bibliotek og hospital med dygtige kirurger, der udførte trepanationer dvs. hjerneoperationer. I dag er Øm Kloster indrettet som urtehave og museum, hvor man blandt meget andet ser masser af kranier med huller fra trepanationer. I billetlugen fristedes vi til at købe en is, men tænk vi kunne ikke få lov at gå ind i urtehaven med ispinden i hånden, det virkede lidt barnepigeagtig.

Vest for Mossø har vi Skanderborg, der er vokset op omkring landsbyen Skanderup og blev købstad i 1583. Af Skanderborg Slot, hvor der skete store ting blandt konger og adel i middelalderen, er der kun kirken tilbage. Niels Ebbesen, der faldt i Skanderborg, har også fået sit mindesmærke.

Ejer Bavnehøj og Yding Skovhøj

Syd for Mossø finder vi mellem Skanderborg og Østbirk Ejer Bavnehøj på 170,95 m. Fra et tårn på stedet er der en fin udsigt til alle verdenshjørner. I tilknytning til stedet findes en restaurant.

Omkring 3 km mod NV ligger Yding Skovhøj som med 173 m er Danmarks højeste punkt. Fra vejen er der en fin udsigt mod syd og vest. Vi følger skiltene, der viser ind i skoven til Danmarks højeste punkt, men det er en beskæmmende oplevelse, intet har man gjort for at gøre Danmarks højeste punkt til et tiltalende sted. Blandt oplejede træer og buske ser vi stedet, vi troede, vi skulle se noget særligt. Men nej, ingen udsigt overhovedet og over træerne skimter vi store sendemaster.

Det hævdes, at Yding Skovhøj har fået udnævnelsen Danmarks højeste punkt, fordi bonden, der ejer jorden, har placeret en roekule på toppen, og dermed nået de to meter højere end konkurrenten Ejer Bavnehøj. Om denne påstand står til troende, tør jeg ikke garantere, men roekulen har vi i hvert fald set. Åbenbart stopper diskussionen aldrig om, hvem der er Danmarks højeste, for senere erfarer jeg, at der på Yding Skovhøj er en kæmpehøj, der måler 2,11 m, og står det til troende, falder højden til 170,89 m og så er Ejer Bavnehøj pludselig 6 cm højere.

Brolagt hærvej

Ca. 3 km nord for Vrads og lige nord for Ansø Mølle findes et stykke brolagt hulvej fra oksedrivernes tid. Disse veje er meget svære at datere, hvis ikke man mellem stenene gør fund af tabte mønter eller andre muligheder for afsløring af tiden. Få km mod vest findes den gamle Hjøllund Kro lige nord for byen, den benyttes i dag som skovfogedbolig.

Brande Kirke

Vi cykler stadig mod nord, 5 km længere fremme passerer vi Brande Kirke, men altså ikke den by vi normalt kalder Brande. Her har stået en granitkirke formentlig fra 1200-tallet, men i en periode har egnen været totalt affolket. I kirkens beskrivelse står, at man ikke kender grunden hertil, men der gættes på brand, ufred eller pest, og så er man vel også garderet. Da kirken blev nedbrudt, fik folk fra Vrads et kongeligt brev om, at de måtte hente sten fra den forfaldne Brande Kirke. Den nuværende kirke er bygget af røde mursten i 1900.

Christianshede

Ved Christianshede Kirke står endnu en vildtbanesten med følgende tekst:

F 5 ^U S (Fredericus Quintus) = Frederik V
SAWB (Silkeborg Amts Wild Bane)
ANO
1757

Stenen var i mange år "*glemt*" på kirkegården, men er nu kommet til sin ret.

Oprindeligt var Christianshede en koloni der oprettedes af regeringen i 1759-60 for 275 indvandrende tyske bondefamilier, der skulle "*brække heden*" og gøre den frugtbar. Altså hedeopdyrkere længe før Dalgas. Det blev et slidsomt arbejde, og det lykkedes da heller ikke for alle at holde ud til det hårde slid. Under heden ligger alen i en dybde af ca. 40 cm. Al er opstået ved, at sand er blandet med jernmalm og nærmest rustent og derfor meget hårdt, men det er nødvendigt at bryde dette lag, hvis jorden skal blive frugtbar. Med slet skjult foragt blev de indvandrende familier i tilgift kaldt for "*kartoffeltyskere*," for det var kartofler, de

fundt bedst egnede til den fattige jord. Der var nu ingen grund til at chikanere dem, for vi har haft enorm meget gavn af deres indsats, ikke mindst kartoflerne, som først var kommet til landet i 1719. Det var "*kartoffeltyskerne*," der var med til at gøre kartofler til en almindelig fødevarer i Danmark. Kartofler stammer fra Peru, hvor indianerne avlede dem fra omkring 1550, derefter kom de med Columbus til Spanien og derfra til Danmark.

Christianshede er også kendt for sit Mini Zoo, der ejes af den meget omdiskuterede Tvind-koncern.

Funder Ådal

5 km længere mod nord kommer vi til endnu et meget smukt område, nemlig Funder Å der snor sig gennem den maleriske dal på sin vej til Silkeborgsøerne, hvor den opsluges af Gudenå. Funder Kirke benævnes som en perle blandt landsbykirker, ved indgangsdøren er der to søjler. I bunden af den ene, er indristet navnet Niclas i runer.

Cykelhærvejen passerer hovedvej A15 ved Funder, herfra er der mod øst 6 km til Silkeborg centrum og mod vest 5 km til Hørbylunde Bakker, hvor Kaj Munk blev myrdet af tyskerne natten mellem 4. og 5. jan. 1944. I vejkanten ud for gerningsstedet blev der allerede 7. jan. 1944 rejst et trækors, hvor der hver eneste dag blev lagt friske blomster. Ti år senere satte man et stenkors som minde, helt uden nogen form for tekst, men vi kender alle korset. Her ligger der næsten året rundt friske blomster. Stenkorset er lavet som en kopi af to stenkors, der står ved gården Bækmark nord for Bækmarksbro, dem havde Kaj Munk ifølge Lise Munk tidligere udtrykt sin beundring for. Studerer man korset nærmere, har det en lidt duvende holdning, en holdning der leder tanken hen på skikkelsen Kaj Munk.

Er du interesseret i Kaj Munk har jeg syet en historie om ham:

Kaj Munk - Hvordan var han egentlig?

Yderligere 3 km mod vest stadig ad hovedvej A15 ligger Pårup Kgl. Privilegeret Kro, der i århundreder har været overnatnings- og bedested mellem Hjøllund Kro og Klode Mølle. Således læses at i 1544 under Christian III bruges Pårup Kro syd for Engesvang som station for kongelige postheste mellem Kolding og Viborg.

Udenfor kroen står en milesten med følgende vejbeskrivelse: Herning 24 km, Ringkøbing 70 km, Silkeborg 13 km og Aarhus 55 km.

Silkeborg

Vi er nået til endnu et overnatningssted, men denne gang er det i familiens skød.

Med sine ca. 35.000 indbyggere har Silkeborg meget at byde på. Først og fremmest har Silkeborg-Sejs-Ry området stået i forreste række, da naturskønhed i vort land blev uddelt. Med søer, skove og bakker hvor Himmelbjerget rager op og jo kendes af alle, overgås området ikke.

Silkeborg var en borg fra 1400-tallet, der ikke eksisterer mere. Byens ældste bygning er fra 1767, i den er der indrettet et godt egnsmuseum, hvis fornemste klenodie er Tollundmanden. Et velbevaret moselig fra jernalderen med flettet reb om halsen. Tollundmanden blev fundet i 2½ meters dybde under tørvegravning 8. maj 1950 af Emil og Viggo Højgaard i Tollund Mose 10 km vest for Silkeborg lige øst for Moselund. Stedet er faktisk umuligt at finde for ukyndige, men vi bliver guidet dertil af lokale kyndige. Fundstedet er markeret med en bronzeplade på en 3 m høj træstub, der står godt gemt i den charmerende bevoksning, men på privat grund. Liget er af en ca. 40-årig mand fra før romersk jernalder. I første omgang troede man, det var liget af en forsvunden dreng fra Hvidovre, der havde været på lejrskole i området, men en kulstof 14 analyse konstaterede, at vi skulle tilbage til omkring Kristi fødsel. I 1938 havde man fundet Ellingpigen kun 60 m øst for Tollundmanden.

En anden berømtthed fra egnen er Grauballe-manden også fra jernalderen nærmere bestemt år 55. Han blev fundet ved tørvegravning kl. 10 d. 18. april 1952 af Tage Busk Sørensen ved Grauballe 10 km NØ for Silkeborg, og befinder sig nu på Forhistorisk Museum på Moesgård ved Århus.

Byens vigtigste virksomhed gennem tiderne er Silkeborg Papirfabrik, der blev bygget af M. Drewsen i 1844, fordi man her havde billig vandkraft. Men efter flere økonomiske vanskeligheder lukkede fabrikken 31. maj 2000.

Silkeborg Kunstmuseum der blev åbnet i 1982 har en enestående samling af moderne kunst, en stor del heraf er samlet af Asger Jorn en af byens sønner. Museet rummer også en stor del af Jorns egne værker.

Aqua Ferskvandsakvarium, er byens seneste tiltag for at trække turister til byen.

Bølling Sø

er en sø uden vand, men tidligere har det været en betydelig sø. Botanikere har undersøgt aflejringer fra den udtørrede sø, og påvist at vi har haft subarktisk klima dvs. ca. 10 grader som højeste temperatur, dette har givet navn til perioden fra 10.500-10.000 f.v.t. som kaldes bøllingtiden. Fra den periode kendes ikke sikre spor efter mennesker i Danmark. Men der er gjort mange fund fra udgravninger i området. Mystisk er det, at der er fundet utrolig mange kronhjorteskeletter, men ikke en eneste hind eller unge hjorte. Efter store udgravninger i 1870 sendte man en hel jernbanevogn fyldt af disse skeletter til København for nærmere undersøgelse, her arbejdede man med den teori, om disse dyr har haft en opfattelse af Bølling Sø som deres specielle hjortekirkegård? Et har det i hvert fald bevist, nemlig områdets overflødigdhed af vildt. For øvrigt arbejdes der med nye planer om at genskabe Bølling Sø.

Engesvang

optræder også i vores historie, det fortælles at den lille prins Christian i 1584, og så må det jo være Christian IV, der som 11-årig blev konge i 1588, var på vej til Jyllands hovedstad Viborg for at blive hyldet, vejen gik over Bække, Gadbjerg, Kollemorten og Engesvang. Hærvejen har her haft to hovedruter enten over Funder til Kragelund eller over Pårup, Engesvang til Kragelund skiftende efter vejrforhold og årstid.

I Engesvang havde man ansat en "markmand," der på Vagthøj skulle holde vagt for at jage hjorte og rådyr væk fra bondens marker.

Fra området udspringer to åer, og igen er vi på et vandskel her ved Moselund og Bølling Sø lige øst for Engesvang og kun et par km vest for Hærvejen. Funder Å løber mod øst og fanger Gudenå i Silkeborg Langsø. Skygge Å løber mod vest, og når den har passeret Skygge, bliver den til Karup Å, men i Skive skifter den igen navn, og løber ud i Skive Fjord som Skive Å. Så let er det

Klosterlund-kulturen

Vi skal nu 10.000 år tilbage i historien, vi står ved en af vort lands ældste boplads, i den sydlige del af Grathe Hede, syd for Stenholt Skov. Stedet er Klosterlund og bopladsen markeres med to stolper på en mark, fattigt, men mere er der ikke at se. Bopladsen blev udgravet i 1936 og har givet navn til den tids kultur - Klosterlund-kulturen, men selve navnet Klosterlund stammer fra munkenes tid.

Tæt ved ligger Klosterlund Museum ved Skallerund Sø, et lille men meget hyggeligt museum, der blev oprettet i 1933. Museet fortæller indgående om, hvordan menneskene levede netop her for 10.000 år siden. Man bliver så fjern i tankerne, når man ser, hvilke besværligheder de havde for at fremstille livsnødvendige ting som hamre, økser og knive til at forarbejde tøj, brændsel og fangstredskaber som bue og pil, fiskekroge og dyrefælder. De levede i nuet, måtte sørge for at have tag over hovedet, at kunne holde varmen, og at kunne

stille deres sult og tørst. De havde ikke vor tids største problemer, nemlig hvilken type fjernbetjening man skal vælge, eller på hvilken måde pensionen nu bedst skal placeres. Nej - de har sikkert haft meget større problemer, tænk blot hvad der skete, hvis de blev syge? - Ja, nemlig, så døde de bare.

Stenholt Skov

er en rest af urtidens egekrat, en fornemmelse man også har, når man går i skoven. Den har tidligere været ejet af Alling Kloster, som ligger syd for Tange Sø. I skovens vestlige del ligger Klode Mølle, den var også en Kgl. Privilegeret Kro, der kan føres helt tilbage til 1596. Den har dog været lukket i mange år. Gennem de seneste år har den været indrettet til kunstgalleri.

Kragelund

Hærvejen går gennem Kragelund by, som den altid har gjort, gå-hærvejen dog et par km mod vest. Kragelunds navn mødes ofte i gamle rejsebeskrivelser. Da Kong Hans i 1487 drog på visit i Jylland, fulgtes han af 400 ryttere og et betydeligt opbud af vognheste og kærre står der at læse. Egnens bønder fik besked om at stille yderligere med op til fem hundrede vogne som rådighed for transport af kongen, hans fadebur og det store følge. Et sådant opbud skete flere gange om året, og kunne derfor være en belastning for de fattige hedeboender, der havde rigeligt at gøre med at arbejde i den magre jord. Samme Kong Hans gav i Kragelund en dreng 2 mark i "*grimepenge*," og det har sikkert været en stolt dreng, der tjente et så fyrsteligt beløb for at holde kongens hest. Christian III forlod 29. juli 1558 Nørre Snede Kro om morgenen, for ved aftenstid at kunne nå frem til Kragelund, som han yndede grundet områdets mange hededyr, som hjortene kaldtes. Også Frederik II elskede jagt, og byggede jagthus på Kongsbak øst for kirken, jagthusets ruiner kan stadig ses. Han overnattede her 31. juli 1587. Dagen før havde han overnattet på Vinderslevgård, og dagen efter i Løgager syd for Funder. Man kan også læse, at i 1700-tallet var vejen fra Viborg til Kragelund Sogn en strækning med uoverskuelige heder og enkelte landsbyer. Der er godt 30 km og i dag ikke ubetydelige byer som Thorning og Kjellerup for at nævne de største.

Ja, man kan i sandhed sige, at det var kongerne, der skabte liv på de gamle veje.

Kragelund Kirke

er en stor og flot landsbykirke, der forener nyt og gammelt. Over indgangen står i runer "*Æse bød, Vagn ristede*." Altertavlen er ny og fremstillet i støbejern af billedhuggeren Erik Heide, der har lavet mange smukke ting. Vi synes dog, at altertavlen er lidt for dystert. Udenfor kirken har man igen forenet nyt og gammelt i Helligdammen en smuk lille mindepark, den blev anlagt i 1920. Den fik navnet efter en hellig kilde som der også her fandtes.

De nyere sten er sat til minde om Blicher og Dalgas. Den ældste sten er en stenstøtte med påskriften: "*Også du skal dø engang*." Disse ord filosoferer vi en del over, mens vi sætter os ved et af bordene, nyder stedets harmoni og vores frokost der består af rugbrød, banan, tomat og vand. Og så hilser vi på stedets alpehuebærende præst.

Grathe Hede

Valdemar I den Store slog 23. okt. 1157 sin medkonge og rival Svend III Eriksen på Gråhede eller Grathe Hede, som der står i historien. Det skete efter 30 års borgerkrig. Saxo fortæller imidlertid, at Kong Svend tiltvang sig at sove ved bondens kone, senere fulgte bonden efter kongen, og dræbte ham med øksehug. Herefter satte bonden sig på en træstub og bad sine følgesvende flygte videre og overlade ham til sin egen skæbne. Hvordan historien i virkeligheden hænger sammen, tør jeg ikke hævde, men at kongen sov ved bondens kone, var dengang nærmest at betragte som kongens ret, og bondens reaktion herpå kan vi vel også godt forstå. Det blev dog kongen, ugeringen til trods, og ikke bonden der i 1892 fik sat sin

mindestøtte i form af et højt stenkors af Thor Lange, på det sted hvor Svend faldt, stedet er man ret sikker på, fordi man her fandt våben fra slaget. Stenkorset fandt vi ved først at cykle ind mod en gård, gennem den og længere ud ad bondens markvej. Det ville sikkert ikke være hverken klogt eller populær at køre dertil i bil. Tilnavnet Grathe fik Svend først efter sit nederlag.

Endnu engang oplever vi vandskellet, Haller Å løber fra Hauge Sø mod vest til Karup Å, medens Tange Å løber mod øst til Tange Sø og fortsætter som Gudenå, hvor der ligger et elmuseum. Elmuseet ved Tange Sø er sin egen tur værd, det er overraskende stort med mange bygninger. Det er også et meget spændende sted, hvor man næsten kan bruge en hel dag til at studere vores udnyttelse af energien gennem tiderne. Også for børn et tiltalende sted hvor man rigtig kan komme i stødet.

Kong Knaps Dige

ligger vest for både hærvej og hovedvej A13 på højde med Grathe Kirke. Kaldes også for Bækmarksdiget, det er en 200 m lang forsvarsvold fra jernalderen med voldgrav mod syd, dvs. at her har man vogtet sig mod fjender sydfra. NV for diget findes tempelbakke, rettersted og et vadested over Haller Å. Område er i dag et meget idyllisk sted, hvor får og kreaturer fredeligt går og græsser.

Heden

Allerede Kong Valdemars Jyske Lov fra 1241 fastsatte straf og erstatningspligt for den, som ved uforsigtighed afbrænder heden. Samme lov sagde for øvrigt også, at hovedveje, som Hærvejen var, skulle være mindst 14 alen bred. Trods loven opstod der alligevel brande, i 1780 brændte der 3458 tønder land af Grathe Hede. Det til trods var 25% af den Cimbriske Halvø, som er den poetiske betegnelse for Jylland, dækket af hede. Hedeopdyrkningen var så småt startet med kartoffeltyskerne i 1759 som omtalt under Christianshede, men det var oberst og ingeniør Enrico Mylius Dalgas, der var født i Napoli i Italien i 1828, der satte skub i hedeopdyrkningen ved at oprettede Hedeselskabet i 1866.

Da man satte ploven i Grathe Hede øst for Kompedal Plantage, fandt man her op mod 100 gamle hærvejsspor, endnu et bevis på at vi dengang talte om almindinger. Det var Dalgas, der sagde: "*Hvad udad tabes, skal indad vindes,*" det var det smertelige tab af Nordslesvig i 1864, han hentydede til. Dalgas indsats på heden var uden tvivl dengang af samfundsmæssig stor værdi. Udviklingen er imidlertid gået sådan, at vi i dag ser med ambivalente øjne på hedeopdyrkningen og siger: "*Dalgas, det var ham, der har ansvaret for, at heden forsvandt.*"

Thorning

På vej mod næste stop passerer vi Knudstrup Kro, her kan man læse, at de havde gyldne dage i studedrivningens glansperiode. Endnu et par km længere fremme på Hærvejen og vi er i Thorning. Det var her, Steen Steensen Blicher havde sit første præsteembede. I den gamle præstegård, hvor han boede fra 1819-26, er der i dag indrettet et museum, der fortæller om Blichers liv og om livet på egnen. Mest imponerende er den enorme samling af udstoppede fugle, hvor alt hvad man kan forestille sig flyve rundt i Danmark, er repræsenteret. Det hænger naturligt sammen med Blichers store interesse for jagt. Det fortælles, at da Blicher mødte op på Randers Latinskole, havde han en skoletaske i den ene hånd og et jagtgevær i den anden. Blichers liv var fyldt af personlige problemer, økonomiske, ægteskabelige og sygdom der blev til melankoli og gav en meget svingende kvalitet i hans forfatterskab, der ofte var billeder fra hans personlige oplevelser med tragiske og vemodige handlinger. På Blichermuseet arrangeres sommerhøjskole over emner med tilknytning til Blicher. Også i Herning findes et museum med Blicher som hovedtema. Det er på Herningsholm, der er fra bygget i 1580.

Både i Thorning - og Grathe Kirke hedder sognepræsten Jesper Langballe, det er ham, der ikke er bange for at sige sin markante mening om Gud, indvandrerne og hvermand. Men meget skuffende var han ikke til sinds at lade os se kirkerne, de var nemlig begge låst, han har nok troet, at vi var "*fejlfarvede*."

Karup Lufthavn ligger 15 km mod vest. Ved Karup Kirke findes også en helligkilde.

Ulve -, Sten - og Havredal Plantager

Gåhærvejen går gennem, og cykelhærvejen øst for disse plantager, der er Dalgas første værk. I Ulvedal Plantage kan man besøge en 4.000 år gammel, men velbevaret 40 m langdysse med to kamre. Jens Langknivs Hule har lokalbefolkningen kaldt den.

Skelhøje

Gravhøje ligger ofte, hvor der har været hellige kilder. Det er præcis som i dag, hvor vi begraver de døde omkring den hellige kilde - kirken.

Højene har samtidig fortalt, hvor færdselsårene gik og altså hermed tjent et praktisk formål. Ofte havde gravhøjen et navn på en by, der lå langt borte, dermed var den en slags vejskilt, der fortalte vejen til den pågældende by. Et sådant eksempel har vi vest for Skelhøje, her ligger Karup Høj der udover at være graven for et anset menneske, også med sit navn viste de vejfarende, at her var vejen til Karup.

Dollerup Bakker

Også gennem disse fredede lyngbakker går Hærvejen, det meget kuperede terræn kalder på benmusklerne, men her er så utrolig smuk, at anstrengelserne næsten glemmes.

SØ for Dollerup Bakker ligger Lysgård med den gamle skole, hvor Blichers "*E Bindstouw*" blev fortalt og kan genopleves. Det var her udenfor den lille landsby på Lyshøj, at Blicher påstod, man kunne tælle 41 kirker. Vi skal ikke gå i rette med Blicher, men i dag kan man, grundet beplantning, i hvert fald ikke se særlig mange kirker.

Hald

Ved den 34 m dybe Hald Sø lå Sct. Margrethe Helligkilde i en slugt. Her har der været stort tilløb af syge mennesker. Mellem Hald Sø og Vedsø lå den maleriske Non Vandmølle, det vi i dag kender som Birgittelyst Kro, stadigvæk malerisk, men vandmøllen er fjernet.

Niels Bugges Kro hører også til de Kgl. Privilegerede Kroer, og har navn efter herren til Hald og Nørre Vosborg Niels Bugge. Han ledede det jyske oprør mod Valdemar IV Atterdag, der blev kaldt "*den onde*," fordi han var særdeles ublid i sine metoder. Niels Bugge blev myrdet i 1359 af fiskere i Middelfart. Det rygtedes, at kongen skulle stå bag mordet, det kunne meget vel ligne Valdemar Atterdag, der var en barsk kriger, men beviser fandt man aldrig.

Hald Hovedgårds bygning er den 5. på stedet, ruiner fra de gamle bygninger kan ses nord for. Med parkens gode rammer som baggrund er der hvert år forskellige arrangementer fx haldspil, midsommerfest, hærvejsfestival eller koncerter. Netop da vi kom, var der hærvejsfestival med masser af mennesker og optrædende grupper med musik og teater. Vi slår os ned i græsset en øls tid, mens vi nyder musikken og teatergrupper, der vandrer rundt imellem os. Skovstyrelsen har udstilling i Hald Hovedgårds lader om områdets geologi, biologi og historie.

Finderup Lade

ligger små 10 km vest for Hald og Hærvejen. Det var her, Erik V Glipping blev myrdet i en kirkelade 22. nov. 1286 af 30 forklædte mænd, der efterfølgende brændte laden af. I 1891 rejstes som minde for mordet et 2,7 m højt granitkors vest for kirken.

Trods manglende bevis fik marsk Stig Andersen Hvide, der var kongens øverste hærfører og landets førende mand, skylden for ugerningen. Sammen med otte andre mænd blev han i 1287 dømt fredløs. Det har dog næppe været ham, for han havde krammet på kongen. Og dog

- for der gik også rygter om, at kongen udnyttede Marsk Stigs kone seksuelt. Det var jo som før nævnt dengang nærmest en gæstfrihed, men det er jo ikke givet, at marsk Stig delte denne opfattelse, så hvem ved, hvad der skete i Finderup den nat? Fra det tidspunkt i 1287 da marsk Stig og hans mænd var erklæret fredløs, hærgede de de danske kyster med plyndringer fra en base i Norge. I 1290 opførte marsk Stig en borg på øen Hjelm i Kattegat og fortsatte herfra sine plyndringer. Der er fundet masser af mønter på øen, samt tydelige spor af falskmøntneri fra den tid. På voldstedet, der stadig kan ses, er der på det 39 m høje punkt i dag et automatiseret fyrtårn. Senere søgte marsk Stig og hans mænd tilflugt i Røverdalen på Hindsholm på Fyn, der tilhørte godset Scheelenborg, der også ejedes af marsk Stig Andersen Hvide.

Man ved ikke, hvornår marsk Stig er født, men han døde i 1293, og der er ikke mindre end seks kirker, der i Vor Herres navn gør krav på at være hans sidste hvilested.

Syd for Finderup Plantage i Vedhoved findes resterne af en af de studefolde, hvor kvæget blev vandet og overnattede. At kvæget skulle i indhegning om natten, skyldtes ikke mindst faren for angreb af ulve.

Nord for Finderup ligger Daugbjerg og Mønsted Kalkbrud, men de er næsten et dagsbesøg værd helt for sig selv.

Kongenshus Mindepark

På Alheden som i dag er Danmarks største samlede hedeareal ca. 15 km vest for Hald og Hærvejen, finder vi Kongenshus Mindepark. Det er et betagende område, med 321 mindsten, 1 for hvert herred og 1 for hvert af de sogne hvor heden er opdyrket med navne på de kvinder og mænd, der har været hedens pionerer.

Almind

På østsiden af Hald Sø og dermed også øst for Hærvejen er der på Almind Kirkegård et væld, hvis specialitet er at læge mod sot og plage, det er en dejlig bred formulering, eller skal vi kalde det en god markedsføring. I Viborg bispens Jordebog opregnes i 1400-tallet skov og oldensvin i Vranum, Almind, Katballe og Lysgård, og der blev afkrævet afgift for oldensvin.

Asmild

På østsiden af Sønderlø ligger Asmild Klosterkirke, den menes at være fra 1000-tallet og dermed en af landets ældste stenbyggede kirker. Klosteret er bygget i 1170, af den er der kun resterne af brønden, som kan ses tæt ved kirken. Da man ændrede kirkediget groede urter frem fra den gamle klosterhave. Er det ikke fantastisk at tænke sig, de frø der her spirede frem har ligget i hi i det uberørte dige mellem 6-800 år. Så det med datomærkning behøver vi ikke tage så tungt.

Viskum

10 km mod øst ligger herregården Viskum i Nørreådal. I Viskum Vesterskov, der hører til herregården, står en obelisk til minde om Frederik VI der besøgte gården 17. juni 1826. Teksten på stenen er forfattet af Blicher. Det var Frederik VI der ved et statskup i 1784, tog magten fra sin sindssyge far Christian VII, og regerede som kronprins til faderens død i 1808.

Viborg

"Syd for Viborg er der en ørken af lyng med urfugle, der har for skik at lægge æg i gamle hjulspor," sådan skrev Peder Syv, der udgav viser og ordsprog i 1600-tallet. Hedeørken er der ikke meget af tilbage, og urfuglen er helt væk fra egnen. Et andet sted fortæller Peder Syv: *"Der ligger Viborg-veje i hans pande,"* hermed mener han formentlig et ansigt præget af ælde og bekymring, eller måske er det hulveje, der hemmelighedsfuldt ruger over historien.

Vi er nu nået til endemålet for vores oplevelsesrige cykeltur. Her ved Sct. Mikkels Port, den gamle byport ved bybakkens fod med en sten i asfalten, slutter den lange hærvejstur Slesvig-Viborg.

Viborg kan arkæologisk føres helt tilbage til bronzealderen, og i jernalderen høres om Viborg som et hedensk offersted. Det var også Viborg Tingsted, der kårede de danske konger.

Hardeknud var den første, det skete i 1027, står der at læse, men det forstår jeg ikke en dyt af, for han blev først konge i 1035. Og Christian V blev kåret her i 1665 som den sidste, jeg læser fortsat, men også her er noget galt, for Christian V blev først konge i 1670. Så vi må konstatere, at Viborg er forud for sin tid.

Det er blot et par eksempler på, at når man læser om fortiden i flere publikationer, så er det ikke usædvanligt, at man støder på oplysninger, der er uforenelige.

På samme måde tør jeg godt garantere for, at i historien her findes der også fejl, og skulle du opdage dem, vil jeg meget gerne høre fra dig.

Viborg fik købstadsrettigheder i 1150, og på reformationens tid var Viborg Jyllands største by. I dag bor der ca. 30.000 mennesker i byen.

Viborg Domkirke blev bygget i 1800-tallet og udsmykket af Joakim Skovgaard med kalkmalerier, der har opnået international berømmelse. Skovgaard har fået sit eget museum indrettet i byens gamle rådhus på Gammeltorv skråt overfor domkirken.

På Stænderpladsen nord for Gammeltorv står en mindesten for den første skrevne lov på dansk, nemlig Jyske Lov fra 1241. Det var også på Gammeltorv, Skipper Clement blev hals-hugget i 1536.

Svaneapoteket på Nytorv er byens ældste virksomhed fra 1573. På Hjultorvet ligger Viborg Stiftsmuseum, der har fine sten- og bronzealder samlinger. Der findes også bispegård, Gråbrødrekloster og Landsarkivet for Jylland har fra 1891 haft til huse i Viborg, det gælder også Vestre Landsret og Det Danske Hedeselskab.

Voldstedet Borgvold, oprindeligt en kongelig borg på vestsiden af Nørresø, er en yndet restaurant, den har samtidig en samling af alle de planter, der omtales i bibelen.

Vi overnatter i byen, denne gang i vennelag. Middagen, der følger med, er særdeles udsøgt, det gælder også vinen - det rene guf. Vi tildeler denne kulinariske oplevelse turens kokkehue.

Vejknudepunkt

Viborg var centrum for mange veje. De kom nordfra ned gennem Himmerland og Salling. Den store rute i meget gammel tid var forbavsende nok fra Dybå SV for Lemvig over Rammedige og videre mod Viborg. På denne strækning, der er knap 100 km, ligger der ikke færre end ca. 2000 gravhøje. Fra Djursland over Randers kom de, det gjorde også Hans Christian Andersen i sommeren 1859, der også på denne tur skrev et digt, og smukkere kan der ikke fortælles om datidens oplevelser, derfor lader vi hans digt være turens sidste ord:

Jylland mellem tvende have som en runestav er lagt,
runerne er kæmpegrave inde midt i skovens pragt
og på heden alvors-stor, her, hvor ørknens luftsyn bor.

Jylland, du er hovedlandet, højland med skov-ensomhed!
Vildt i vest med klittag sandet løfter sig i bjerges sted.
Østersø og Nordhavs vand favnes over Skagens sand.

Heden, ja, man tror det næppe, - men kom selv, bese' den lidt:
lyngen er et pragtfuldt tæppe, blomster myldre milevidt.

Skynd dig, kom! om føje år heden som en kornmark står.

Mellem rige bøndergårde snart dampdragen flyve vel;
hvor nu Loke sine hjerde driver, skove vokse til.
Britten flyver over hav, gæster her prins Hamlets grav.

Jylland mellem tvende have som en runesten er lagt,
fortid mæle dine grave, fremtid folder ud din magt;
havet af sit fulde bryst synger højt om Jyllands kyst.

Tak for turen og på gensyn i ???

Frade Lauritsen

Litteraturfortegnelse:

Hærvej og Hedevej i Hardsyssel
Ejnar G. Pedersen 1986

Hærvejen i Viborg amt
Mads Lidegaard 1975

Hærvejen
Hugo Matthiessen Første udgave 1930

Hærvejen fra Limfjorden til Danevirke
Danmarks Radios undervisningsafdeling 1983

Hærvejen til fods & på cykel
Udgivet af Hærvejens amtskommuner
Viborg, Århus, Vejle, Ribe og Sønderjylland
Tekst: Jens Erik Larsen, De Frie Fugle 1992

Nordtyskland
FDM's feriepakke med rute- og udflugtskort 1995

Cykel Guide
Nationale og regionale cykelruter i Danmark
Vejdirektoratet, Trafikantservice
Tekst: Jens Erik Larsen, De Frie Fugle 1996

Div. notater venligst udlånt af
Karl Johan Palle, Danevang 12,
6100 Haderslev. Tf: 74:523149 1996

*Diverse indsamlede brochurer og foldere under turen
krydret med egne oplevelser, fortællinger, notater og et stenk af fantasi*

HÆRVEJENS HISTORIE - I CYKELHØJDE

Miniudgave brugt i Radio Ringkjøbing

Som dreng var min årlige sommerferie som regel en cykeltur sammen med en kammeret i et par uger. Turen gik fra Dybe en lille flække vest for Lemvig og rundt til familien der boede i Himmerland.

Men på et tidspunkt fangede erhvervslivet mig, og gennem næsten to generationer har det for mig været ganske utænkelig at "spolere" en hel ferie på ryggen af en jernhest med en 15-20 km i timen, når man på fire hjul under køretøjet kunne komme op over de 100 km i timen. Når man kører i en bil med 100 km i timen og ser en detalje i naturen, så registrerer man det først når man er kommet forbi, og tit så ligger der en tilsvarende "forjaget bilistkollega" lige bag ved, så det må vente til næste gang, men næste gang er situationen sandsynligvis den samme.

Imidlertid sker det for os mennesker, at voldsomme ændringer i tilværelsen vender op og ned på ens opfattelser og begreber. Man kan ikke vælge held eller uheld.

Det kan være ændringer af økonomisk - eller af menneskelig art det kan være forskyldt eller uforskyldt, uanset hvad resulterer det tit i at man får et ganske anderledes syn på hvilke værdier der egentlig tæller i den korte tid vi er her på vores Jord. For vores tid her på Jorden i forhold til evigheden er kun et åndedrag, men du får ikke lov at vælge om det er et suk eller et glædesudbrud

For mange millioner på kontoen er ikke ensbetydende med lykke, selv om jeg gerne vil indrømme at det er rart, hvis der er kroner nok til huslejen og et bette kun mere

Og det er altså ikke altid kun for naboen de voldsomme og ubehagelige ændringer sker. Det skete også for mig, og dagligdagen blev meget anderledes. En af de ting min kone Hanne og mig siden har haft stor fornøjelse af er, som i barndommen, en årlig cykelferie i Danmark rundt og opleve naturen, kulturen og ikke mindst de mennesker vi har mødt undervejs.

Når man begiver sig ud på en længere cykeltur, er det vigtigt, at materiellet er i orden, så vi gav hinanden nye solide cykler i julegave, med gear, ur, kilometertæller, triptæller og speedometer. En væsentlig modernisering siden væltepeteren blev opfundet i 1818. Det skal da også straks indrømmes, at cyklerne ikke helt står i harmoni til den fortid, vi skal ud og snuse til. Vigtigt er det også med et par cykelshorts med indlagt skumgummi til at skåne den legemsdel, der har kontakt med sadlen, for os var dette i hvert fald en god ide, som vi nødtigt havde undværet.

Udsendelsen her varer en time, men en time udelukkende med snak det vil dine ører og min stemme sikkert blive træt af, så indimellem vil tonernes verden snakke med. Og måske skulle vi starte med en rigtig cykelsang.

Musik

Vi har valgt det, vore børn kalder en "luksus cykelferie" dvs. at vi ikke har taget telt og mad med, men vil overnatte på kroer og hoteller efterhånden som vi kommer frem og spise vores morgen- og aftensmad der.

Det begrænser meget den bagage vi skal have med. Cykeltaskerne er fyldt med tøj til godt og skidt vejr, lappegrej, lygte, kompas, foto, kort med beskrivelse af cykelruter og vigtig er det også med papir og pen til at samle oplevelserne op, for jeg er lidt af en sporhund der holder meget af at grave i historien hvor vi kommer frem. Men det vil du nok opdage hvis du holder ud så længe.

Og hvor er det så turen går hen? Vi starter med Hærvejen fra Slesvig til Viborg. Der findes næppe den rute i Danmark der er mere mættet af Danmarks historie end netop Hærvejen. Derfor må du være forberedt på at det bliver en cykeltur i danmarkshistorien.

Den direkte vej er 300 km, men dertil kommer en masse afstikkere.

En af vore børn med familie kørte os til Slesvig med cyklerne spændt bag på bilen. Da de vinkende drog af sted nordpå følte vi nok, der var langt hjem, men det glemte vi hurtigt, for på denne strækning er der ikke mange kilometer mellem oplevelserne.

Tidligere udgivelser:

- 1980 Andorra
- 1987 Arnold - novelle
- 1990 Thailand på godt og ondt
- 1991 Sydamerika Chile - Brasilien
- 1992 "Jambo" Kenya - du forunderlige land
- 1993 Barnløshed - adoption
- 1994 En lille bid af tilskudssamfundet: "Jeg løfter røret"
- 1994 Tidsbilleder. Kronologisk leksika. Ajourføres løbende
- 1994 Leksikassen. Ord jeg er ramlet i uden til fulde at forstå. Ajourføres løbende
- 1995 De Slesvigske Krige
- 1995 Østeuropa i forandring
- 1995 Colombia - smuk og mangfoldig
- 1996 Hærvejens historie - i cykelhøjde
- 1996 Øretæver i tilværelsen
- 1996 Æseløre - litteraturanmeldelser. Ajourføres løbende
- 1997 En dag i 1997
- 1997 Budapest & Ungarn - i efterårsdragt
- 1997 Lolland-Falster & Møn - i cykelhøjde
- 1997 Ego - det bevidste jeg
- 1998 En lille stump af det mægtige Kina
- 1998 Storebælt - i cykelhøjde
- 1999 Skt. Petersborg - paladsernes by bygget på sumpen
- 1999 Sjælland Stevns - Masnedø - Asnæs - i cykelhøjde
- 1999 Et eventyr om julenissens morgensvømmetur
- 2000 Madeira - en blomstrende ø
- 2000 Rom - Den evige Stad
- 2001 En lille stump af Himalaya - verdens tag
- 2001 Samos - en ferieø for alle
- 2001 Samsø - i cykelhøjde
- 2002 Limfjorden Ø - i cykelhøjde
- 2002 Vest Stadil Fjord - i cykelhøjde
- 2002 Wien - musikkens by
- 2002 Mozart - hvordan var han egentlig?
- 2002 Egypten - Nilens gave
- 2003 Steen Steensen Blicher - hvordan var han egentlig? (Redigeret 2010)
- 2003 Vietnam - Østens smukke, venlige land i forandring
- 2003 Limfjorden V - i cykelhøjde
- 2004 Grænselandet - i cykelhøjde
- 2005 H.C. Andersen - hvordan var han egentlig?
- 2005 Mexicos - Store Riger
- 2005 Sjælland N - i cykelhøjde
- 2005 Paris - byernes by
- 2006 IKA MARKED - gennem 27 år
- 2006 Skal vi hejse Dannebrog, eller skal vi brænde det?
- 2006 Hven - i cykelhøjde
- 2006 Sydfyn og Det Fynske Øhav - i cykelhøjde
- 2006 Bulgarien - et smukt og alsidigt land
- 2006 Sydafrika - en regnbuenation
- 2007 Søren Aabye Kierkegaard - hvordan var han egentlig?
- 2007 Kaj Munk - hvordan var han egentlig?
- 2007 Vendsyssel - i cykelhøjde
- 2007 N.F.S. Grundtvig - hvordan var han egentlig?
- 2007 Cornwall - den sydvestlige del af England
- 2008 Læsø "Kattegats Perle" - i cykelhøjde
- 2008 Ti Radioforedrag - fra The Big Bang til år 1380
- 2009 Ti Radioforedrag - fra år 1380 til år 1682
- 2009 Chile - det lange land i ly af Andesbjergene Peru - inkaernes land
- 2009 Lissabon - en smuk og alsidig by

Frede Lauritsen - Herningvej 7B ^{1.1.} 6950 Ringkjøbing

Tf: 97 32 15 32 - fredelau@webspeed.dk